

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET

TEOL

INFORMATION

Nr. 55 februar 2017

Indholdsfortegnelse

Siden sidst Af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen	3
Palmefugl for askekrukke. I anledning af reformationsåret 2017 af lektor i historie ved SAXO-instituttet Morten Fink-Jensen og professor (mso) Anna Vind	6
Reformationen i dansk kirke og kultur I-III: Præsentation af et forskningsprojekt af professor, lic. theol. Niels Henrik Gregersen	10
Religionsfrihed og religionslighed: Kristendom og islam i Nigeria, og andre steder af lektor Niels Kastfelt	14
Mogens Müller af professor, dr.theol. Jesper Høgenhaven	18
Hvad laver de i grunden på pastoralseminariet? af uddannelsesleder ved Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter, afdelingsleder i København, ph.d. Ulla Morre Bidstrup	22
Ph.d.-uddannelsen ved Det Teologiske Fakultet af ph.d.-skoleleder, lektor, dr.theol. Carsten Pallesen	26
ProNoLa: Nyt nordisk forskningsprojekt om ret og religion af postdoc, ph.d. Kristian Mejrup, professor, lic.theol. Niels Henrik Gregersen og professor, ph.d. Lisbet Christoffersen	30
Etnografisk ekklesiologi – om forstyrrelse og fremmedhed i studier af Folkekirken af professor (mso), ph.d. Marlene Ringgaard Lorensen	34
Sundhed og teologi – inspirationer fra UCPH LOM af ph.d., postdoc Johann-Christian Pöder	38
Kierkegaard and Translation af PhD Student Maria Deiviane Agostinho	42
Kalender ved Pia Christensen	46

TEOL-information udgives af Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og udkommer to gange årligt, i februar og september. TEOL-information distribueres gratis til udvalgte offentlige og kirkelige institutioner samt til indenlandske universiteter, gymnasier, hovedbiblioteker og pressen. Bladet kan rekvireres ved henvendelse til Kim Petersen på tlf. 35 32 36 67 eller på e-mail: kpe@teol.ku.dk

Meninger, der tilkendes i TEOL-information, gengiver de enkelte forfatteres synspunkter og er ikke nødvendigvis udtryk for redaktionens holdning.

Ansvarshavende redaktør: Dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen

Redaktion: Professor, dr.theol. Mogens Müller

Layout og sats: Specialtrykkeriet Viborg

Tryk: Specialtrykkeriet Viborg. *Oplag:* 3.500

Artikler, der offentliggøres i TEOL-information, kan citeres med angivelse af kilde.

Forside: Vagtparaden passerer Det Teologiske Fakultet i Købmagergade. Fotograf: stud.theol. Adam Garff.

**Det Teologiske Fakultet,
Karen Blixens Plads 16
2300 København S
3532 3608
www.teol.ku.dk**

Siden sidst

Af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen

Siden sidst har Danmark fået en „fremtidsminister“. Den etikette satte uddannelses- og forskningsminister Søren Pind på sig selv efter udnævnelsen i november. At ikke

alle aspekter af den uddannelses- og forskningspolitik, som regeringsgrundlaget tegner, ligefrem synes at pege fremad, skal ikke skygges for, at ministeren med sin selvbetegnelse signalerer respekt og ydmyghed over for det område, han forvalter. Der er efter de senere års stærkt skærpede og meget detaljerede krav om uddannelseseffektivisering og om endtydigt „match“ mellem uddannelser og arbejdsmarked behov for ro til at pleje universitetsuddannelsernes akademiske kerne. Det er trods alt deraf det udspring, som skal bære ind i fremtiden.

Det Teologiske Fakultet prioriterer det højt at have en bred og omfattende kontakt med omverdenen. Forskningsformidlingen spiller her en stor rolle. Det har i efterårets løb manifesteret sig i en række velbesøgte arrangementer. Eksempelvis inviterede Religionslærerforeningen

sammen med fakultetet i september til Religionernes Dag med fokus på temaet *Det guddommelige*. Videnskabelige medarbejdere ved fakultetet stod for dagens foredrag. Det samme var tilfældet, da der med økonomisk støtte fra Præsidiet for Reformationsjubilæet 2017 over to dage ligeledes i september blev holdt kursus for gymnasielærere og undervisere på læreruddannelsen om *Reformationen 500 år*. Dette kursus gentages i marts.

Ved Københavns Universitets Alumnernes Dag i oktober blev forfatteren Søren Ulrik Thomsen – efter forslag fra Akademisk Råd ved Det Teologiske Fakultet – udnævnt til universitetets æresalumni 2016. Søren Ulrik Thomsen takkede for udnævnelsen med en tale, der bl.a. kredsede om overlap og skillelinjer mellem forskerens og digterens erkendelsesinteresser og tilgange til at skrive tekster. I talen, som kan læses på alumni.ku.dk, træder Thomsen ikke alene frem som litterær profil med sans for eksistentielle grundspørgsmål, men også som en fornem ambassadør for universitetet netop ved sin interesse for grænsefeltet mellem kunst og videnskab. Det er ikke for sent også på dette sted at sige tillykke til Søren Ulrik Thomsen.

I efterårets løb har to ph.d.'er modtaget deres grad. Det Teologiske Fakultet ønsker Trine Amalie Fog Christiansen, hvis afhandling har titlen *God, so to speak*, og Christian Hjortkjær, der gav sin afhandling titlen *Utilstrækkeligt enestående. En kierkegaardsk diagnose af diagnosesamfundet*, hjerteligt tillykke. Københavns Universitet fordoblede antallet af ph.d.-studerende i årene under globaliseringsaftalen. Det kunne ikke ske uden øget samarbejde med virksomheder og institutioner uden for universitetet om ph.d.-projekter og heller ikke uden øget opmærksomhed over for ph.d.'ernes karriereveje. Lektor Carsten Pallesen, der har været ph.d.-skoleleder ved fakultetet siden 1. januar 2014, beskriver i sit bidrag, hvordan dette eksterne samarbejde og beskæftigelsessituationen på ph.d.-området, der er et vækstlag i de akademiske studier, ser ud fra Det Teologiske Fakultets perspektiv.

Markeringen af reformationens 500 års historie udgør en rød tråd gennem aktiviteterne på uddannelses-, forsknings- og formidlingsfeltet i 2017. En række videnskabelige udgivelser er på vej i denne anledning. Forskningsprojektet *Reformationen i dansk kirke og kultur I-III* afsluttes med udsendelsen af de tre planlagte bind, redigeret af lektor Carsten Bach-Nielsen, Aarhus Universitet, og professor Niels Henrik Gregersen. Også det nye forskningsprojekt *Protestant Legacies in Nordic Law: Uses of the Past in the Construction of Secularity of Law*, som finansieret af en bevilling fra det europæiske forskningssamarbejde HERA (Humanities in the European Research Area) for nylig er sat i gang under professor Lisbet Christoffersens ledelse, behandler aspek-

ter af reformationens virkningshistorie. Fra februar til maj indbyder fakultetet til en åben forelæsningsrække, tilrettelagt af lektor Anders Holm, med overskriften *Skal den lutherske reformation virkelig fortsættes?* Forelæsningerne finder sted mandage kl. 15.15-17.00. Professor mso Anna Vind sætter i sin artikel nedenfor jubilæet ind i særligt den universitets-historiske kontekst, som også vil danne rammen for Københavns Universitets fejring af jubilæet torsdag den 5. oktober 2017 om eftermiddagen.

Siden sidst er der truffet beslutning om, hvem der skal efterfølge Ralf Hemmingsen som rektor for Københavns Universitet, når hans ansættelse udløber med udgangen af februar 2017. Ralf Hemmingsens indsats som rektor har været enestående. Det Teologiske Fakultet har haft et fortrinligt samarbejde med Hemmingsen og skylder ham stor tak. Bestyrelsen for universitetet har ansat Henrik C. Wegener, der har sin faglige baggrund i mikrobiologien og senest har beklædt stillingen som prorektor ved DTU, som rektor fra den 1. marts 2017. Det Teologiske Fakultet ser frem til at byde Henrik Wegener velkommen til universitetet og til fakultetet.

Foråret 2017 indebærer endnu en afsked. Professor Mogens Müller fratræder sin stilling ligeledes ved udgangen af februar 2017 for at gå på pension efter næsten 35 års ansættelse. Mogens Müller er en myreflittig, højt dannet og bredt orienteret forsker og underviser, der gennem årene med både skarphed og venlighed har varetaget en lang række tillidshverv på universitetet og fakultetet. Dette nummer af TEOL-information bliver således det sidste, der redigeres af ham. Fakultet-

tet siger tak og farvel til Mogens Müller ved et arrangement fredag den 24. marts 2017 kl. 13.15. Da holder han i fakultets store auditorium afskedsforelæsning om *Evangelierne, bibelsk genskrivning og sola scriptura*. Alle er velkomne.

Når disse linjer læses, er fakultetet flyttet til sine nye bygninger på Københavns Universitets Søndre Campus. Som det sidste flyttes biblioteket. Af hensyn til afviklingen af vintereksamen sker det ikke før begyndelsen af februar. Alle andre aktiviteter relateret til undervisning, forskning og administration samt rækken af faglige og formidlende arrangementer finder fra første dag i forårssemesteret 2017 sted på adressen Karen Blixens Plads 16, 2300 København S. Det Teologiske Fakultet ser meget frem til de muligheder, som de nye rammer tilbyder. Også naboskabet med kolleger og studerende fra jura og humaniora venter vi os meget af. Men vi forestiller os ikke, at det kan eller skal erstatte fællesskabet med universitetet i dets bredde i øvrigt.

Fotografiet på forsiden er taget ud ad et vindue i Købmagergade 44. Den Kongelige Livgarde trækker op – og må, som det ofte er sket i de senere år, hvor udskiftningen af butikker og cafeer har været hastig, klemme sig uden om en byggecontainer. Det har været en kærkommen afbrydelse af arbejdet på læsesale, i undervisningslokaler og på kontorer, hver gang garden har passeret fakultetet

med piber og trommer. Livgarden følger ikke med til Søndre Campus. Og også på andre måder vil det kunne mærkes, at flytningen er et farvel til livet i Indre By.

Men også byer forandrer sig. Med flytningen af Det Juridiske og Det Teologiske Fakultet til Søndre Campus i Ørestaden er de sidste brikker faldet på plads i den „campusplan“, som Københavns Universitet fastlagde for godt ti år siden. Den lægger op til, at universitetet kan være del af byen på nye måder. Søndre Campus, der bliver hjemsted for næsten 15.000 studerende, indvies i marts 2017. Derefter kommer vi til at ruste os med tålmodighed halvandet års tid endnu, indtil også det store universitetstorv kan tages i brug, som skal binde bygningerne på campusområdet sammen og åbne området udadtil. Etableringen af torvet er muliggjort af en donation fra *A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal*.

Velkommen til forårssemesteret 2017. Kalenderen bagest i hæftet rummer en oversigt over de faglige og formidlende arrangementer, der foreløbig er planlagt frem til sommeren 2017. Ændringer kan forekomme, og flere begivenheder vil komme til. Hold venligst øje med arrangementskalenderen på www.teol.ku.dk eller følg via facebook med i, hvad Det Teologiske Fakultet inviterer til. Vi glæder os til at få besøg!

Palmefugl for askekrukke I anledning af reformationsåret 2017

*Af lektor i historie ved SAXO-instituttet Morten Fink-Jensen
og professor (mso) Anna Vind*

Betegnelsen en „Fønixperiode“ stammer fra en mytisk fortælling om en længerevarende periode, af og til fastsat til ca. 500 år, hvorefter den smukke lilla fugl Fønix (af græsk phoinix for „purpur“) brænder sig selv op og derpå genopstår som et nyt og enestående eksemplar. 2017 er på flere måder en slags Fønixår for Københavns Universitet, et omvæltningernes år, tilintetgørelsens og tilblivelsens år, tilsyneladende ganske godt illustreret af den gamle myte. Bestanden af fysiske bøger er for nedadgående, mens der satses markant på de nye, hurtigt tilgængelige digitale ressourcer. På de to fakulteter i Indre By, Det Teologiske og Det Juridiske, tømmes og forlades kontorer og auditorier, inventar kasseres, og samtidig færdiggøres, fyldes og indrettes

nye bygninger tæt på de andre universitetsfag. Den store efterkrigsgeneration er på vej på pension, og institutionen drives videre med nye kræfter ved roret.

Interessant nok falder dén iagttagelse sammen med, at vi træder ind i netop 2017, 500-året for reformationen. Også reformationen kan forstås ud fra Fønixmyten. Gammelt gik til og nyt opstod for 500 år siden i 1517, da Luther offentliggjorde sine 95 teser mod afladen. Luther gjorde op med en række brug og misbrug og slog til lyd for en genfødsel af gamle forestillinger i en ny og bedre form. På den måde passede han godt ind i sin tid, renæssancens (genfødsels) tid. Det, han promoverede og fastholdt vedrørende sprog, erkendelse, frihed, dannelse, menneskesyn, embedsforståelse, syn på kirke og stat osv. fik betydning helt frem til i dag. Den betydning undersøges og markeres i 2017 på universitetsniveau, både i undervisning, forskning og formidling. Betydningen berører også universitetet selv, fordi netop forestillingerne om tænkning og formidling blev påvirket af Luther og hans tilhængere. Ikke mindst i Danmark, hvor de reformatoriske ideer

hurtigt vandt indpas på grund af den lutherske sindede kong Christian III.

Københavns Universitet på reformationstiden

Københavns Universitet var i de første årtier efter dets oprettelse i 1479 et lille regionalt universitet med 5-6 lærere og ca. 50 studerende. Dets væsentligste opgave var teologisk videreuddannelse og undervisning i kirkeret. På grund af universitetets tilknytning til kirken blev det ramt af uroen i de tidlige reformationssår i 1520'erne, og det var helt ophørt med at fungere flere år før reformationen i 1536. Reformationen blev til gengæld begyndelsen på en ny tid for universitetet, fordi det nu kom til at stå for præsteuddannelsen og samtidig blev tæt knyttet til kongemagten. Det betød ikke mindst, at antallet af lærere blev tredoblet, og at de studerende i løbet af nogle år steg til ca. 1000. Latinerkvarteret kom for alvor til at sætte sit præg på København.

Universitetet blev officielt genoprettet den 9. september 1537 ved en højtidelighed i Vor Frue Kirke i København med deltagelse af kongen, rigsrådet og Københavns øvrighed. Indvielsen var en del af flere højtideligheder i august og september 1537, som symboliserede kongens magt og indførelsen af reformationen: kroningen af Christian III (1536-1559), indvielsen af de nye lutherske biskopper og udstedelsen af Kirkeordinansen. Det var et tydeligt signal om den vigtige rolle, Københavns Universitet var udset til at spille i det praktiske arbejde med at gennemføre den lutherske reformation på alle niveauer i samfundet. Knap to år senere, den 10. juni 1539, blev universitetets organisation

og undervisningsforpligtelser udførlig beskrevet i en ny fundats. Blandt forfatterne til fundatsen var den tyske teolog Johann Bugenhagen (1485-1558), som Christian III havde kaldt til landet for at sikre sig, at reformationen blev gennemført i tæt overensstemmelse med de lutherske principper.

Bugenhagen var garant for, at universitetets virke blev lagt i de samme rammer, som var blevet skabt for universitetet i Wittenberg. Det betød ikke mindst, at al undervisning og videnskabelig udførelse skulle ske under hensyntagen til kongemagtens og kirkens behov. Men bagved disse hensyn lå også et kristent videnskabssyn, der i al væsentlighed var blevet formuleret af en anden Wittenbergteolog, Philipp Melanchthon (1497-1560).

På det genåbnede universitet blev alle fire fakulteter fra det oprindelige universitet videreført, dvs. det teologiske, juridiske, medicinske og filosofiske. I universitetsfundatsen slog kongen fast, at de lærde studier i deres helhed var afgørende for at uddanne mænd til brug for dels staten, dels kirken med dens behov for at sprede evangeliet: „Vi fremmer alle videnskaber, for at vi kan uddanne mænd, der kan være til tjeneste for den verdslige regering og kirkerne“. Selv om dette nok så meget handlede om at kunne forfatte en god prædiken, stod fundatsen fast på en vis grad af akademisk frihed. Kongen slog nemlig også fast, at han ville have undervisning i „alle videnskaberne ved dette universitet, uden at bekymre os om, at der læres mange ting, hvis nytte den menige almue ikke kan indse“. Det var op til universitetet og professorerne selv at finde den rette balance, men hele tiden

efter den rettesnor, at teologien var det overordnede.

Det teologiske fakultet var formelt det øverste af de fire fakulteter, og en af dets professorer var samtidig Sjællands biskop, hvilket understregede fakultetets opgave med at føre tilsyn med den rette reformatoriske lære i riget. Foruden teologi hørte jura og medicin til de højere fakulteter. Sammenlignet med universitetet før reformationen spillede jura en mindre rolle, fordi kanonisk ret (kirkeret) bortfaldt som fag med reformationen. Den verdslige ret (romerret) tiltrak ganske få studerende, fordi statsmagtens behov for jurister endnu var begrænset. Det medicinske fakultet spillede en større rolle, bl.a. fordi professorerne bidrog til undervisningen i fysik og matematik på det filosofiske fakultet, som ligesom før reformationen var det største, men nu udvidet til at omfatte professorater i latin, retorik, dialektik (logik), græsk, fysik, matematik, hebraisk og musik. Disse fag udgjorde en slags redskabsfag for studierne på de højere fakulteter, og for flere af fagenes vedkommende var der lærebøger, skrevet eller udgivet af Melanchthon, som undervisningen kunne tage afsæt i. Hermed blev der også i undervisningen sikret en forbindelse til den Wittenbergske teologi, samt til de humanistiske grundtanker, som prægede Melanchthons syn på dannelse og uddannelse. Det kom især til syne i fundatsens opfordring til at læse tekster på originalsproget og, hvis dette ikke var latin, så i en god oversættelse. Dansk sprog var udelukket i lærdommens tempel, og det var så indlysende, at det end ikke var værd at nævne.

Københavns Universitet i dag

Vor tids universitet er et andet, og dog hviler det på sit reformatoriske fundament. Også i dag gør de fleste fag, inklusiv dem på Det Teologiske Fakultet, en stor indsats for at arbejde med originale tekster på originalsprog, både græsk, latin, hebraisk, tysk, fransk og engelsk. Og universitetet værdsætter det danske sprog, både i skrift og tale – på internationaliseringens baggrund. Uanset dansk ikke stod centralt på det reformerede universitet i første omgang, så var reformatorerne fuldt ud klar over, at kun ved hjælp af sproget og dets kreativitet finder der erkendelse sted. Modersmålet var dengang, som det er i dag, det primære for de fleste i et bestemt geografisk område, og erkendelsen af sandheden var for reformatorerne noget, der skulle være enhver beskåret, ikke kun den lærde verden. Så det, som de lærde beskæftigede sig med, skulle bringes ud over rampen og være tilgængeligt for alle. Det skulle studeres i sin originale form på grund-sprog og derpå omsættes, forklares og videregives på dansk.

Det skal det også i dag, og på Det Teologiske Fakultet og på KU som sådan markeres reformationsjubilæet på flere måder henvendt til forskellige interesserede. Der afholdes offentlige forelæsningsrækker både forår og efterår 2017 om reformationen og dens betydning, og der vil være kurser for studerende om blandt andet luthersk prædiken og Luthers teologi. I løbet af året udkommer en række bogværker. Bogen om Reformationen som kirkeligt og kulturelt program i 3 bind fuldendes, en bog om 'Danmark

og Luther i 500 år' er på vej, et værk med oversættelser af Luthers breve inklusiv en introduktion til Luthers liv og tænkning er i trykken, og endelig udkommer en dobbeltsproget oversættelse af Luthers skrifter om kirken ved årets udgang.

Jubilæet fejres også ved adskillige åbne arrangementer. Den 20.-21. maj afholdes der en stor konference for lægfolk i Århus om reformationen og dens virkninger, og her medvirker størstedelen af de KU-forskere fra både historie, teologi og litteratur, der beskæftiger sig med emnet. Den 5. oktober fejrer Københavns Universitet jubilæet med en eftermiddag i festsalen på Frue Plads for alle interesserede både fra 'huset' og udefra om reformationens betydning for universitetet. Her holder den engelske universitetshistoriker Laurence Brockliss fra Oxford festforelæsning, og derpå vil fire forskere fra teologi, historie, jura og naturvidenskab tale om emnet. Eftermiddagen rundes af med musik og reception. Endelig afholder Folketinget en åben konference i landstingssalen den 30. oktober, der belyser Danmark og reformationen.

Fremtiden

Historien om reformationen bliver af de fleste set som en historie om fremgang. Om den var det i alle henseender, er dog omdiskuteret, og det vil utvivlsomt fortsat blive debatteret i det kommende år. Myten om fugl Fønix var tilsvarende ikke

bare en ren vækstmyte, men en myte, der inkorporerede både undergang og fødsel, død og liv i ét, men med livet og opstandelsen som den vindende part – måske er den netop derfor passende som billede på 500-året 1517-2017. Om den også er passende som billede på forandringerne ved Københavns Universitet anno 2017, vil vise sig. Vi kan ikke forudse, hvilken fremtid vi går i møde på et Universitet, der samlet set har færre fysiske bøger på hylderne, men som samtidig har adgang til alverdens værker med et klik. Et Universitet uden store rummelige kontorer, og som ikke længere sørger for, at det gamle latinerkvarter i Indre By er befolket med studerende. I stedet byder det på små skriverum bag transparente glasvægge i lysere omgivelser på det store futuristiske campus ved fælleden. Et Universitet med en tydeligt forynget population, hvis kræfter er stærke og gode, men hvis forestillinger og idealer måske er andre end forrige tiders. Vi håber og tror, at tiden fremover bliver god, men vide det kan vi ikke, ligesom Luther heller ikke kunne være sikker på, hvad der ville ske, da begivenhederne tog fart i datidens Wittenberg. Tilbage står derfor at ønske et godt reformationsår med tanke på den smukke palmefugl, der brændte op og derpå opstod af asken, forynget, fornyet og med blikket vendt mod de næste 500 år.

Reformationen i dansk kirke og kultur I-III: Præsentation af et forskningsprojekt

Professor, lic. theol. Niels Henrik Gregersen

I foråret 2017 udgives *Reformationen i dansk kirke og kultur I-III* på Syddansk Universitetsforlag. Værket bliver sandsynligvis det mest omfattende forsøg på at give en

samlet og alsidig redegørelse for reformationen i dansk historie hen over de sidste 500 år. Men heldigvis bliver det ikke det eneste forsøg på at finde ud af, hvad Luther og reformationen alt sammen har betydet og skal betyde fremover.

Reformationen i dansk kirke og kultur I-III udgives af kirkehistorikeren Carsten Bach-Nielsen (AU) og undertegnede. De bærende ideer og værkets struktur udkastede vi allerede i 2011, men først i 2014 kunne vi tage fat i kraft af en generøs bevilling fra Kirkeministeriet. Vi har derfor haft forholdsvis travlt. Men vi har også bestræbt os på at skynde os langsomt. For hensigten var og er at skabe en forskningsbaseret *formidling* af reformationens kirkelige og kulturelle historie i Danmark over 500 år.

Opgaven

Den opgave, vi har sat os, er at følge og opspore reformationens længde- og breddevirkninger i dansk kristendom og kultur. Hovedtesen er, at reformationen havde et *kirkeligt og et kulturelt program* med langtidsvirkninger, der kan forfølges helt frem til i dag.

Den 500-årige periode er delt op i tre. Bind I omfatter 1517-1700, Bind II 1700-1914 og Bind III 1914-2017. Konkret forfølger vi ti emneområder som dispositionsprincip for værket:

1. Danmark i Europa (internationale perspektiver)
2. Reformationsbilleder (skiftende syn på Luther)
3. Medierne og budskabet (fra Gutenberg til Google)
4. Staten og samfundet (fra kongedømme til demokrati)
5. Kirken i samfundet (fra statskirke til folkekirke)
6. Teologien (fra enhedsteologi til teologi i en pluralistisk tid)
7. Troen i praksis (salmer og religiøs praksis)
8. Hverdagslivet (familie og arbejde)
9. Skolen (folkeskolen og højskolen)
10. Kunsten (musik og billedkunst)

Ideen er ikke at fremlægge en notatagtig begivenhedshistorie, men at skabe grundlag for en nuanceret bedømmelse af reformationens mange indvirkninger på det danske samfund. Det siger sig selv, at ingen forsker har overblik over alle de nævnte livsområder. Værket skrives derfor af mere end 25 forskere med baggrund i en lang række fagområder: historikere, teologer, jurister, politologer og etnologer. Forfatterne er valgt, fordi de er forskere, der kan deres kram og har blik for de store linjer. Samtidig skal man som forfatter have sans for de små historier, der fortæller, hvad der i virkeligheden har stået på spil i de forskellige perioder.

Til Xenia

Rather show than tell, har været vores princip, og vores ideale læser har vi kaldt *Xenia*. Hun kommer udefra som „den fremmede“. Hun er ca. 45 år gammel og har ikke tid til snik-snak. Hun er morderlig godt begavet, men véd nærmest ingenting. Så hun skal have tingene forklaret undervejs for at kunne skabe sig mentale billeder på baggrund af de konkrete eksempler på lutherdommens „hvordan og hvorledes“ i dansk kultur. Undervejs har vi forfattere moret os sammen med vores imaginære Xenia. Men hun har bestemt også været en ganske krævende dame at skrive for. Det skal ikke kun være rigtigt, hvad vi skriver. Det skal også være perspektivvækkende. Om det så er lykkedes, må andre bedømme, når værket kommer ud til foråret.

Hvem er så forfatterne?

Fra Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet er der bidrag af Martin Schwarz Lausten, Rasmus Dreyer, Jens

Lyster, Sven Rune Havsten, Tine Reeh, Nils Holger Pedersen, Jens Glebe-Møller, Anders Holm, Hans Raun Iversen, Lisbet Christoffersen, Jakob Wolf og undertegnede. Fra Aarhus Universitet skriver Carsten Bach-Nielsen, Kirsten Nielsen, Bo Kristian Holm og yngre forskere som Nina Kofoed og Mattias Sommer.

Men også udefra er der kendinge som juristen Ditlev Tamm, politologen Ove Kaj Pedersen („ham med konkurrencestaten“), nationalismeforskeren Uffe Østergaard, demokratiforskeren Ove Korsgaard og velfærdsforskeren Jørn Henrik Pedersen, samtidsanalytikerens Nils Gunder Hansen, salmedigteren og kunsthistorikeren Lisbeth Smedegaard Andersen – og mange flere, som burde nævnes. Til sidst i Bind III giver 10 kirke- og kulturpersoner deres bud på „den fortsatte reformation“. For som Karl Barth gjorde gældende i 1947: *ecclesia semper reformanda*.

Hvad har vi så lært?

Rigtig meget, i hvert fald jeg selv. Vi er vant til at tale om *to-regimentelæren*, der betød en form for sekularisering af det danske samfund efter reformationen i 1536. Men samtidig har vi på godt og ondt haft et statskirkeligt regimente, ledet af kongen og hans mænd (for mænd var det dengang). Men selv har jeg aldrig vidst, hvor meget vi i grunden skylder og fortsat skylder *enevælden*, som vi ellers er vant til ikke at kunne lide. Men uden denne periode – der formelt går fra Kongeloven 1665 til Grundloven 1849 – ville vi næppe have ideen om, at staten skal tage sig af samfundets syge og svage. Og at vi skal betale skat for almenvellets skyld, m/u lyst.

Allerede hos Luther finder vi eksem-

pler på social organisering af fattighjælpen i byerne Wittenberg og Leisniger med konkrete anvisninger på, hvordan byerne skal organisere en fælleskasse (*Gemeinkasse*). Det var en sekularisering, for så vidt som der ikke bare er tale om en kirkekasse (*Gemeindekasse*) til aflønning af kirkens folk. Man skulle hjælpe dem, der ikke kunne selv. Men de dovne tølper, der godt kan, men bare ikke vil, skal derimod sættes i arbejde. Med reformationen gøres det forbudt at tigge (med mindre man fik et særligt tiggertegn). Nu var der arbejdspligt for alle i landet. Der er ikke noget at sige til, at reformationen også mødte modstand – ikke kun fra tiggerordnerne, men også fra almindelige mennesker. I Norge var man f.eks. vant til at holde fri om lørdagen, der var helliget til Jomfru Maria. Men nu var det slut med lørdagslediggangen!

Trestandslæren

Noget andet, der spiller en rolle værket igennem, er betydningen af den såkaldte *trestandslære*. Den formuleres flere steder hos Luther, også i den såkaldte „Hustavle“ i *Lille Katekismus*. Vi har altså ikke kun kirke og øvrighed (de to regimenter), men også familiens og huslivets stand (*oeconomia*). Denne stand går ifølge Luther helt tilbage til paradiset. Husstanden er den tredje zone – en bufferzone, der ligger imellem kirke og øvrighed. Husfaderen (senere husmoderen) skal lære sin husstand både om evangeliet og om, hvordan man skal bede og takke. Men forældrene havde også en verdslig autoritet til at opdrage og revse. I *Den Augsburgske Bekendelse* hedder det i art. 16: „Evangeliet lærer den evige retfærdighed i hjertet. Her på jorden opløser det imid-

lertid ikke samfundet (*politia*) eller familien (*oeconomia*), men forlanger i høj grad, at de skal bevares som Guds ordninger og at kærligheden skal udøves i dem“. Familien er „kærlighedens planteskole“, som Niels Hemmingsen senere skrev, og etnologen Lone Rahbek-Christensen viser i et både fornemt og rystende bidrag til Bind III, hvad der sker, når familien siden 1960'erne kommer i konkurrence med arbejdet – og nu skal stå til tjeneste for markedets vilkår.

Det store spørgsmål er, om der er andre eksempler på sådanne tredje rum, som reformationen har været med til at give plads for. Den tydeligste kandidat til dette er netop *skolen*: byskolerne og de små skoler på landet. Med loven om almueskolevæsenet 1814 indførtes en landsdækkende skole for alle børn i kongeriget Danmark.

Men hvad sker der med det tredje rum i det danske samfund fremover? Kan man betegne højskolerne og andelsbevægelser som eksempler på det tredje rum – et folkeligt rum med plads til egne initiativer? Og hvad med arbejdsmarkedet, hvor vi har fået „den danske model“? Ved Septemberforliget 1899 uddelegerede folketingsretten til arbejdsgiver- og lønarbejderorganisationerne retten til selv at blive enige om vilkårene for lønnet arbejde. Med den klausul, at der skulle arbejdes inden for overenskomsterne, når de først var lavet. Og så skulle der i øvrigt være et sikkerhedsnet for dem, der i perioder står uden for arbejdsmarkedet. Alt dette kræver en god portion tillid og tålmodighed fra begge parter. Men netop skabelsen af et tillidssamfund er muligvis en af frugterne af det tredje „folkelige“ rum, der altså så at sige er blevet udvidet fra

familie og skole og i transformeret form kaldes det civile samfund med alle dets medierende institutioner.

Engle og hverdagsliv

Meget andet har vi lært undervejs. Fx viser historikeren Lars Bisgaard, at verden efter reformationen blev befolket med engle. Når nu helgenerne var væk, var der behov for andre mediatorer mellem himmel og jord. Det var nu ikke længere de menneskelige helgener, men budbringerne fra Gud, der viste vejen ind til himmelen. Alligevel er det her forneden, at himmelstigen begynder. Teologer har som regel ikke haft det så godt med engle. Men i Grundtvigs og Ingemanns salmer vrimler det med dem. Englene har også fået en sær renæssance blandt 1980'ernes digtere. I den nyeste danske salmeproduktion, som Kirsten Nielsen (AU) undersøger, er det dog hverdagslivet, udgangspunktet tages i: „Lysvæld bag ved lysvæld i himlen ind“, som allerede Jakob Knudsen skrev.

Lever vi en postsekular tid?

Det var filosofen Jürgen Habermas, der formulerede begrebet det postsekulære. Der er dog næppe tale om, at sekulariseringens tid er forbi. Men vi lever måske heller ikke længere i alternativet, at noget enten er rent religiøst eller rent sekulært. Det kan være både-og. I Luthers kaldstanke er det fx Gud, der kalder, men kalder det drejer sig om næstens behov, ikke om Guds.

Dette var en af pointerne i den såkaldt skandinaviske skabelsesteologi, der efter Anden Verdenskrig aftegnede sig i samspillet mellem K.E. Løgstrup, Regin Prenter og ikke mindst Lutherforskeren Gustaf Wingren fra Lund. I hvert fald er det tesen i den bog, som Bengt Kristensson Uggla (Åbo Akademi), Trygve Wyller (Oslo Universitet) og jeg selv udgiver i 2017, bl.a. med bidrag af Christine Svinth-Væрге Pöder og Jakob Wolf her fra fakultetet. Også denne bog er skrevet med henblik på Luther-jubilæet 2017. Men her er synsvinklen ikke primært historisk, men samtidsteologisk, idet vi spørger: Hvad er bidraget fra skandinavisk skabelsesteologi til en postsekulær tid? Og hvordan kan Løgstrup, Prenter og Wingren bringes ind i den internationale diskussion om reformationens betydning for det 21. århundrede?

Litteratur:

Niels Henrik Gregersen & Carsten Bach-Nielsen udg., *Reformationen i dansk kirke og kultur I-III*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2017.

Niels Henrik Gregersen, Bengt Kristensson Uggla & Trygve Wyller eds, *Reformation Theology for a Postsecular Age: Løgstrup, Prenter, Wingren, and the Future of Scandinavian Creation Theology*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2017.

Religionsfrihed og religionslighed: Kristendom og islam i Nigeria, og andre steder

Af lektor Niels Kastfelt

Kristendommens nye verdener

Gennem det seneste par hundrede år er kristendommen for alvor blevet en verdensreligion. Kristendommen findes i dag i stort set alle dele af verden, og det har givet kristendommen mange nye ansigter og stillet den over for udfordringer, som ikke fandtes tidligere, i hvert ikke i så stort omfang som nu.

I Danmark mærkes den nye situation i form af en voksende pluralisme. Danmark er i dag et multireligiøst land med mange forskellige religiøse traditioner, og denne pluralisme forvaltes gennem princippet om, at der i Danmark findes religionsfrihed, men ikke religionslighed, fordi den luthersk-evangeliske folkekirke har en retslig særstilling. De to begreber diskuteres som regel uafhængigt af hinanden, men det er værd at overveje, hvad denne skelnen indebærer, og det kan man blandt andet gøre ved at se på lande, hvor det religiøse landskab er anderledes end i Danmark. Danmark har én altdomi-

nerende religion og mange mindre som islam og jødedommen, og tilsvarende er der lande, hvor f.eks. islam er den altdominerende religion, og i disse lande er religionens offentlige rolle forholdsvis entydig. En helt anden situation findes i lande, som har flere religiøse grupper af nogenlunde samme størrelse, og her bliver diskussioner om religionsfrihed og religionslighed mere uklare. Et godt eksempel på et sådant land er Nigeria.

Det religiøse landskab i Nigeria

Afrika er godt på vej til at blive det kontinent i verden, som har flest kristne, og med sine ca. 175 millioner indbyggere, hvoraf omkring de 80 millioner er kristne og lige så mange er muslimer, er Nigeria et vigtigt land i det internationale religiøse landskab i det 21. århundrede. Nigeria er formentlig det største land i verden, som har stort set lige mange kristne og muslimer, og det kan belyse en række væsentlige spørgsmål om, hvordan religionsfrihed og religionslighed diskuteres og forvaltes i en pluralistisk og multireligiøs stat. Erfaringerne fra Nigeria kan også have interesse i et bredere perspektiv, fordi de belyser de spændinger mel-

lem kristne og muslimer, som genfindes i andre dele af verden. Derudover afspejler den nigerianske situation en række grundlæggende opfattelser af, hvad religion, religiøst tilhørsforhold, religiøs praksis og religiøs identitet er.

Religionsfrihed og religionslighed i forfatningen

I Nigerias forfatning fastslår §11, at hverken den føderale eller nogen af de 36 delstaters regeringer må indføre én religion som statsreligion. Kristendommen og islam står altså lige over for staten, men hvordan det præcist skal forstås, er blevet diskuteret heftigt af Nigerias kristne og muslimer. Det samme gælder bestemmelserne i forfatningens §37, stk. 1, som fastslår, at alle borgere har ret til tanke-, samvittigheds- og religionsfrihed og frihed til at skifte religion. Desuden slår det fast, at alle har ret til at „manifest and propagate his religion or belief in worship, teaching, practice and observance“. Som det vil fremgå, er disse bestemmelser – især formuleringen om, at alle har ret til at „manifest and propagate“ deres religion og tro i „practice and observance“ – blevet fortolket meget forskelligt af kristne og muslimer. Der har derimod ikke været den store uenighed om forfatningens §37, stk. 2, som sikrer alle personer imod at modtage undervisning i andre religioner end deres egen, eller §37, stk. 3, som giver religiøse grupper ret til at give religiøs undervisning i deres egne undervisningsinstitutioner. Det helt afgørende har været §37, stk. 1 og dets bestemmelse om, at alle har ret til at „manifest and propagate“ sin religion eller tro „in practice and observance“. For hvad vil det sige at udøve sin reli-

gion og tro „in practice and observance“? Og betyder dette det samme for kristne og muslimer? Disse spørgsmål er blevet diskuteret voldsomt – så voldsomt, at det til tider har ført til voldelige sammenstød mellem dele af Nigerias kristne og islamiske befolkning, og derudover har de også medført et sammenstød mellem helt forskellige opfattelser af religion, af religionsfrihed og af religionslighed.

Sharia i Nigeria?

De forskellige opfattelser af religionsfrihed og religionslighed er kommet mest dramatisk til udtryk i forbindelse med den islamiske sharia-lovgivning. Når shariaen er blevet diskuteret så voldsomt, hænger det ikke blot sammen med forholdet mellem muslimer og kristne, men afspejler også, at Nigerias lovgivning bygger på tre helt forskellige retstraditioner – „customary law“, „common law“ og sharia – som alle tillægges forskellig religiøs betydning og dermed også har forskellige konsekvenser for synet på religionsfrihed og religionslighed. „Customary law“ er de retstraditioner, som findes i de mere end 400 forskellige etniske grupper i Nigeria, og som ofte er forankret i de etniske gruppers lokale religiøse traditioner. „Common law“ er den lovgivning, som blev indført af den engelske koloniregering, efter at den koloniserede Nigeria i begyndelsen af det 20. århundrede, og som har været praktiseret siden. Englænderne opfattede denne retstradition som verdslig, og det samme gør Nigerias kristne i dag, hvorimod de fleste muslimer opfatter den som kristen, fordi den blev indført fra det kristne Vesten.

De tre retstraditioner har fungeret samtidigt gennem hele det 20. og 21. år-

hundrede, men inden for de seneste små tyve år er de blevet alvorligt anfægtet. Fra 1999-2000 begyndte en række af de altovervejende islamiske delstater i det nordlige Nigeria at genindføre de islamiske straffelove, som var blevet forbudt af englænderne. Der var et stort folkeligt ønske om at indføre „den fulde sharia“, herunder de straffe som stening og afhugning af lemmer, som skulle vække så stor diskussion om ikke blot shariaens plads i nigeriansk lovgivning men også om, hvad borgernes ret til at „manifest and propagate“ deres religion og tro „in practice and observance“ egentlig betød.

Kristne og islamiske opfattelser af sharia

Det gennemgående kristne syn på indførelsen af de nye sharia-love efter 1999 har været, at de var i strid med forfatningen, fordi islam hermed blev gjort til statsreligion og krænkede forfatningens princip om, at staten er verdslig. Kristne har også anført, at sharia-lovene krænkede religionsfriheden, fordi den favoriserede islam, og at de var i strid med princippet om religionslighed, fordi de stillede kristne og muslimer forskelligt over for shariaen. Efter kristnes opfattelser krænker de nye sharia-love altså både den forfatningssikrede religionsfrihed og religionslighed.

Selv om der har været forskellige islamiske opfattelser af sagen, har det dominerende syn været, at de nye sharia-love er lovlige og ikke krænker princippet om statens verdslighed, fordi forfatningen på intet tidspunkt nævner ordet „verdslig“ (hvilket er korrekt). Forfatningen siger ikke, at staten er verdslig, men at den ikke må gøre nogen religion til stats-

religion og altså være neutral i religiøse spørgsmål. Sharia-lovene ses også som lovlige, fordi de er en følge af borgernes ret til at „manifest and propagate“ deres religion og tro „in practice and observance“, og at denne ret ville blive nægtet muslimer, hvis de ikke måtte leve efter „den fulde sharia“. Uden shariaen kan muslimer ikke praktisere deres religion frit, deres religionsfrihed vil være krænkede, og dermed vil også princippet om religionslighed være krænkede, fordi kun de kristne får fuld religionsfrihed.

Hvad står på spil?

Erfaringerne fra Nigeria fortæller, hvor vanskeligt det kan være at diskutere religionsfrihed og religionslighed, når man bor i et land med stort set lige mange kristne og muslimer. Situationen i Nigeria viser os, at enhver diskussion om religionsfrihed direkte eller indirekte forudsætter en diskussion om religionslighed, men at debatten i både Nigeria og andre steder som i f.eks. Danmark som regel koncentrerer sig mere om religionsfrihed end om religionslighed.

De nigerianske uenigheder peger på, at man kun vanskeligt kan diskutere religionsfrihed og religionslighed uden samtidig at forudsætte bestemte definitioner af, hvad der er religion, og hvad religiøs praksis og tilhørsforhold vil sige. Nigerianske muslimer og muslimer i andre lande (men naturligvis langt fra alle muslimer) har anført, at det er en illusion at hævde, at der er religionsfrihed eller religionslighed, hvis muslimer ikke kan leve efter shariaen. Uden den, siger de, har de ingen frihed til at leve som muslimer. Uden at tage stilling til denne argumentation rejser den det spørgsmål,

om religionsfrihed – i hvert fald som den praktiseres i lande som Danmark – ikke forudsætter en særlig protestantisk eller måske luthersk religionsforståelse, som indebærer, at man overhovedet kan tale om religionsfrihed igennem troen alene og ikke gennem praksis. Efter mange

muslimers opfattelse vil dette være en særlig kristen og formentlig protestantisk-luthersk forståelse af religion, som ikke giver nogen mening for muslimer, men som kristne påstår er et alment princip om religionsfrihed.

Mogens Müller

Af professor, dr.theol. Jesper Høgenhaven

Mogens Müller, der har beklædt Det Teologiske Fakultets ene professorat i Ny Testamente siden 1982, fratræder sin stilling i forårssemesteret 2017. Før sin tiltræden var

Mogens Müller residerende kapellan i Lumsås gennem 8 år.

Menneskesønnen

Mogens har været en særdeles flittig og produktiv forsker med et vidtfavnende felt af interesseområder. Hans doktordisputats fra 1984 *Der Ausdruck „Menschensohn“ in den Evangelien. Voraussetzungen und Bedeutung* er et opgør med den dengang ellers indflydelsesrige tese om eksistensen af en særlig „menneskesøn“-forestilling i den antikke jødedom. Mogens argumenterer for det plausible og meningsfulde i at se evangeliernes henvisninger til „menneskesønnen“ som en eskatologisk skikkelse med visse funktioner som litterære eftervirkninger af den vision, som skildres i Dan 7. Mogens' beskæftigelse med Menneskesønnen har været en vedvarende interesse gennem hele hans forskerkarriere.

I 2008 udkom *The Expression 'Son of Man' and the Development of Christology*, der beskriver, hvordan historien om tolkningen af udtrykket menneskesønnen ned gennem tiderne på en spændende måde afspejler de forskellige perioders kristologiske tænkning. Således falder opgivelsen af den tidligere yndede tanke om en særlig apokalyptisk menneskesøn-forestilling sammen med, at nytestamentlig kristologi i dag ikke så meget orienterer sig ud fra de forskellige „kristologiske titler“ som ud fra det, der i evangelierne bliver fortalt om Jesus.

Septuaginta

På et tidspunkt, før begrebet „receptions-historie“ havde vundet indpas i eksegesen, var Mogens således langt inde i en intensiv beskæftigelse med de bibelske teksters lange og spændende efterliv.

Den receptionshistoriske interesse afspejler sig også i Mogens' omfattende arbejde med den antikke jødiske oversættelse af de hellige skrifter til verdenssproget græsk, Septuaginta. Ikke mindst Septuaginta-traditionens betydning for den kristne reception af Det Gamle Testamente har haft Mogens' interesse, blandt andet udmøntet i bogen *Kirkens første Bibel. Hebraica sive Graeca veritas?* fra

*Mogens Müller ved muren
i Betlehem under studen-
terekursionen i 2010.
Fotograf: Niels Peter
Lemche.*

1994. Bogen udkom i 1996 i en engelsk oversættelse, som blev en hel del mere bemærket og diskuteret end den danske bog. Her og i en række andre arbejder fra Mogens' hånd peges der på spændingen imellem den reception af de oldjødiske tekster i deres græksprogede, helleniserede udgave, som faktisk har præget oldkirkens læsning og forståelse af Bibelen, og det historisk orienterede ideal, som bryder igennem med renaissance og reformation, hvor man søger tilbage til den hebraiske bibeltekst for der at finde den oprindelige sandhed.

Mogens' insisteren på Septuagintatraditionens faktiske historiske betydning havde karakter af en pionerindsats i den

forstand, at det siden er blevet et almindelig anerkendt synspunkt, at denne del af den bibelske receptionshistorie er væsentlig og fortjener opmærksomhed. Da Mogens fremførte synspunktet, mødte det dog ikke uden videre forståelse overalt i det eksegetiske fagmiljø. Ikke mindst blandt Mogens' GT-kolleger sporede en vis frygt for, at man her i virkeligheden var på vej til at opgive eller svække selve den historisk-kritiske tilgang til Bibelen og GT: Hvis ikke den hebraiske „grundtekst“ skulle være det selvfølgelig udgangspunkt for et teologisk studium af GT, men en oversættelse kunne være lige så god som originalen, hvor var vi så henne? Nu var det så heller ikke Mogens' an-

liggende, at studiet af Septuaginta skulle erstatte arbejdet med den hebraiske bibeltekst, skønt det ind imellem – noget karikeret – blev fremstillet sådan.

Receptionshistoriens indtog

I virkeligheden må man nok konstatere, at Mogens ganske enkelt var tidligt ude med en stilfærdig påpegnings af, at til studiet af bibelteksternes betydning hører nu engang også en forståelse af den virkning, teksterne har haft ned gennem tiden. Interessen for den bibelske receptionshistorie er siden vokset eksplosivt og har fået sin uomgængelige plads også i fageksegesens sammenhæng. Mere specifikt har studiet af Septuaginta-traditionen også fået en mere fremtrædende plads i GT-eksegese og forskningen i den antikke jødedom. Og i øvrigt er forestillingen om en hebraisk „grundtekst“ temmelig problematisk set i lyset af de mange forskellige tekststudier, som ikke mindst Qumran-håndskrifterne har bragt for dagen. Mangfoldighed og forskellighed ser ud til at have været situationen hele vejen fra begyndelsen af de bibelske traditioners tilblivelse og nedfældelse.

Dødehavsskrifterne

Studiet af Qumran-håndskrifterne er et andet af Mogens' interesseområder. Han var således en af hovedkræfterne bag afholdelsen af en international konference om Dødehavsrullerne („Qumran between the Old and New Testaments“) på Schæfergården i juni 1995, ligesom han i samarbejde med Bodil Ejrnæs og Niels Peter Lemche forestod tilrettelæggelsen og udgivelsen af en ny dansk oversættelse af de vigtigste Qumran-skrifter (*Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæ-*

erne fra 1998. En ny udgave med Bodil Ejrnæs, Mogens Müller og Søren Holst som redaktører så dagens lys i 2003). Mogens bidrog her selv med en oversættelse af teksterne om essæerne hos Josefus og Filon.

Bibelsk genskrivning

Mogens har i de senere år været levende optaget af begrebet „bibelsk genskrivning“. Med afsæt i diskussionerne om „Rewritten Bible“ som en særlig litterær genre i den antikke jødedom har Mogens primært fokuseret på „genskrivning“ som en aktivitet, en særlig måde at tolke og formidle litterære traditioner på. Genskrivning i denne forstand bliver et bredere, men stadigvæk meningsfuldt definerbart fænomen, som kan påvises inden for forskellige litterære generer. Mogens ledede forskningsprojektet „Evangelierne som bibelske genskrivninger“, som støttedes af Velux-fonden (2010-2015). En af de mere markante teser, som knytter sig til projektet, er forsøget på at påvise, at Lukasskrifterne hører til den seneste del af den nytestamentlige litteratur, og at Lukasevangeliet – foruden Markus- og Matthäusevangeliet – også kan have benyttet Johannesevangeliet som kilde. Mogens' læsning af evangelierne som genskrivninger er overskueligt præsenteret i bogen *Evangeliet og evangelierne* (fra 2015).

Mogens' publikationer dækker et bredt udsnit af emner inden for nytestamentlig eksegese og den antikke jødiske og tidlige kristne historie. I 2000 udkom hans kommentar til Matthäusevangeliet, et produkt af hans mangeårige interesse for og fordybelse i dette skrift. Et andet tema, som Mogens har arbejdet flittigt med, er

Jesu liv-forskningen og ikke mindst den danske nytestamentlige eksegese historie, hvad der bl.a. har udmøntet sig i bogen *Jesu-liv-litteratur i Danmark. Jesusbilleder eller tidsbilleder?* (fra 2008). Men også Paulus og den nyere Paulus-tolkning har været inden for synsfeltet, som det f.eks. senest kommer til udtryk i en artikel fra 2015 i *Dansk Teologisk Tidsskrift* om forståelsen af det sande Israel i NT og særlig udtrykket „Guds Israel“ i Gal 6,16.

Mellemøstekskursionerne

Kærligheden til Palæstinas geografi og historie og til den konkrete fysiske virkelighed, som uanset, hvor meget bibelteksterne er litterære størrelser, dog stadig udgør disse teksters baggrundsscene, har ikke mindst givet sig udslag i Mogens' indsats som organisator og leder af fakultetets mange og navnkundige Mellemøsten-ekskursioner, senest i 2015. Talrige studerende og kolleger har haft glæden ved at opleve Mogens' entusiasme på disse rejser, hvor hans lokalkendskab og fortrolighed med de historiske kilder og det arkæologiske og topografiske stof ikke har kunnet undgå at virke smittende og inspirerende. Og ve den tvivlsomme lokale sælger, der har prøvet at afsætte en falsk *Judaea Capta*-mønt, hvis Mogens var i nærheden!

Formidling

Mogens har ud over sine mange videnskabelige arbejder også været en utrættelig formidler af det eksegetiske og teologiske stof som boganmelder, kronikør og foredragsholder. Han har bidraget med en lang række artikler til bl.a. *Den Store Danske Encyklopædi*, *Gads Bibel Leksi-*

kon og *Studiebibelen*. Sammen med sin hustru Lisbet Kjær Müller har han udgivet *En bog om Bibelen* (2010; tidligere udgave *Politikens bog om Bibelen*, 2004) og senest *Bibelleksikon* (2014; tidligere udgaver: *Bibelens Hvem hvad hvor*, 1980, og *Politikens Bibelleksikon*, 1992).

Administration

Gennem sine professorår har Mogens Müller lagt et stort og vægtigt arbejde i det teologiske fakultets administration, bl.a. i flere perioder som afdelingsleder på ABE og som prodekan i perioden 2002-2010. Han har beklædt en lang stribe af tillidshverv i de styrende organer og været medlem af talrige bedømmelsesudvalg. Mogens' kærlighed til og forankring i teologiens klassiske akademiske tradition har ingen, der kender ham, kunnet være i tvivl om. Hans indsats som medredaktør af *Dansk Teologisk Tidsskrift* gennem en årrække og som redaktør af det teologiske fakultets publikationsserie og *TEOL-information* har været præget af hans høje kvalitetskrav og omhu for detaljen.

Først og fremmest har Mogens været en skattet underviser og vejleder og en vidende, hjælpsom og loyal kollega. Hans kendskab til fakultetets historie er enestående og vil blive savnet dybt. På Afdeling for Bibelsk Eksegese har Mogens repræsenteret en helt speciel kontinuitet med teologiens historiske forudsætninger og faglige traditioner, der er med til at sætte de dagsaktuelle problemstillinger i relief. Han har generøst delt ud af sin viden og lærdom. Og hans helt særlige tørre humor – og den naturlige hjertelighed, som den dækker over – vil efterlade et stort savn hos både kolleger og studerende.

Hvad laver de i grunden på pastoralseminariet?

Af uddannelsesleder ved Folkekirken's Uddannelses- og Videnscenter, afdelingsleder i København, ph.d. Ulla Morre Bidstrup

Omlægningstid

Jeg er blevet bedt om at skrive denne artikel midt i en omlægningstid. Folkekirken's Uddannelses- og Videnscenter opstod i 2014 som resultat af en

fusion af pastoralseminarierne i København og Aarhus og TPC i Løgumkloster og indeholder desuden folkekirken's nye videnscenter. FUV har kort efter fusionen fået til opgave at justere den forberedende og introducerende præsteuddannelse og står foran revision af fagbeskrivelser og uddannelsesplan. Rammerne for justeringen er grundigt drøftet, har været i høring og er besluttet af bestyrelsen. Den nye bekendtgørelse er endnu ikke udfærdiget og underskrevet af ministeren i skrivende stund. Omlægningens primære afkast vil være en øget integration mellem de folkekirkelige uddannelser og den lokale modtagelse af den nye præst samt en øget sammenhæng mellem pastoralseminariet og den senere efteruddannelse. Det er dog ikke omlægningen, der er anledning til, at jeg er blevet bedt belyse pastoralseminarietets formål

og indhold i denne sammenhæng. Jeg vil derfor ikke her gå ind i dens teknikaliteter, men mere overordnet beskrive pastoralseminarietets særlige opgave mellem universitet og embede.

Pastoralseminariets opståen

Pastoralseminariet blev oprettet i 1809 af Sjællands biskop efter tysk forbillede. Ønsket var et „Institut for Pastoralvidenskaberne“. Lige siden har diskussionen om formålet for og berettigelsen af en sådan uddannelse bølget frem og tilbage. Diskussionen om formålet har altid haft med vægtningen mellem teori og praksis at gøre. Skal pastoralseminariet primært ligge i forlængelse af universitetets faglige videnskabelighed (i den diskussion betyder graden af prioritering af praktisk teologi på universitetsstudiet selvfølgelig meget), eller skal det primært ruste til pastoralteologiske praktiske færdigheder? M.h.t. berettigelsen af uddannelsen har modstanderne ofte peget på, at den pastoralteologiske uddannelse lå bedst hos den kaldende menighed eller eventuelt hos den erfarne nabopræst eller i konventerne i en uformel sidemandoplæring. Trods alle diskussioner har pastoralseminariet bestået i en form tæt på den oprindelige:

Nemlig med en varighed på et semester og placeret mellem universitet og embede. Muligheden for at få SU under kurset kom i 1972, i samme periode oprettedes et kursusforløb i Århus, og midt i 1980'erne blev praktikophold en obligatorisk del af kursusforløbet. I dag udgør praktikken 4 uger. I 1992 blev pastoralseminariet fulgt op af den obligatoriske efteruddannelse, der for nuværende består i 4 ugers kursus de første 5 ansættelsesår med særlig fokus på refleksion og erfaringsudveksling. Pastoralseminariets fag er homiletik, liturgik, kateketik, hymnologi og kirkemusik, sjælesorg og kirkekundskab suppleret af tale- og sangundervisning. Fagene varetages med stadig større vægt på integration af praktikkens erfaringer og opgaver, øvelsesundervisning, tværfaglighed og refleksion over tendenser i det samfund, folkekirken virker i.

Pastoralseminariekurset som en del af en professionsuddannelse

Præsteembedet hører til de klassiske professioner. De er kendetegnet ved at indeholde en særlig teoretisk basisviden, der er erhvervet gennem en akademisk uddannelse, og ved at kræve en særlig kunnen. Denne viden og kunnen skal sættes i spil i relevante situationer og relationer, hvor der er tale om at være til gavn for individer og samfund. Der er derfor knyttet en særlig professionsetik til disse hverv. Det er karakteristisk, at viden, kunnen og skullen kommer til udtryk i „kontrakter“ som lægeløftet, advokatens bestalling eller præsteløftet, som både markerer et monopol og en omfattende forpligtelse for den professionelle. Denne viden, kunnen og skullen er inden for den internationale professionsteori blevet kaldt

knowing, doing og helping. Der er ikke langt fra denne sondring til den gamle aristoteliske opregning af vidensformer. Nemlig *episteme* (videnskabelig teori), *techne* (praksis som færdighed) og *fronesis* (praksis afhængig af kontekst).

Bestridelsen af professionen præst kræver alle tre elementer. Uddannelsesforløbet frem mod denne bestridelse vægter de forskellige elementer på forskellig vis.

Episteme dækker primært en præsts universitetsuddannelse som cand.teol.. Her opnår den kommende præst den teoretiske videnskabelige viden og metode, som er en helt afgørende faktor for præstegerningen.

Nu drives der dog også *techne* på universitetet. F.eks. skal de klassiske sprog bruges til at kunne læse de bibelske tekster. Den største indøvelse af *techne* sker dog på Pastoralseminariet. Her gør vi, hvad vi kan, for at udstyre de studerende med redskaber og teknikker. Det gælder for eksempel arbejdet med, hvordan stemmen skal bruges, så den kan holde til at tale højt og længe, og det gælder øvelser i, hvordan man agerer, når man virker som liturg og skal finde frem til et både tydeligt og personligt udtryk. Det gælder, når der arbejdes med samtaler, hvor det overvejes, hvornår en samtale åbnes og lukkes. Det gælder, når prædikenformer og strukturer afprøves, og det gælder, når salmebogens mange muligheder gennemsynes og drøftes. Ligesom det er tilfældet, når man præsenterer teknikker til at opbygge og overholde en dagsorden og være katalysator for et godt samarbejds-klima eller strukturere en pædagogisk gennemtænkt konfirmandlektion eller en forsvarlig forvaltning af den civile registrering.

På Pastoralseminariet knytter vi så vidt muligt den tekniske del af den praktiske uddannelse sammen med den fronetiske, ved at lade en stor del af undervisningen være øvelsesundervisning. Vi taler ikke bare om, hvordan man står for et alter, eller hvordan man prædiker. Vi øver os i at stå for et alter og i at skrive og holde en prædiken, og vi fører den første samtale om, hvordan det virker. Men den endelige fronesis opnår vi ikke her. For vi mangler jo den virkelige situation, hvor alverdens tilfældige, uforudsigelige, lokale og måske endda ubeskrivelige faktorer spiller ind. Det får de studerende til gengæld en forsmag på i praktikperioderne. Herefter kommer de studerende typisk tilbage med en skærpet motivation for at gå videre med alt det tekniske. Nu har de gjort de første erfaringer med at stå i de situationer, hvor teknikkerne i den grad viste sig både nødvendige og nyttige. Samtidig nuanceres opfattelsen af de tekniske discipliner. Praktikkens erfaringer gør klart, hvor meget de mange elementer virker sammen i komplekse helheder, hvor det kan være nødvendigt at slække på salmelærens ideal om stor variation til fordel for konfirmandundervisningens ønske om at gøre konfirmanderne til medejere af gudstjenesten. Eller omvendt.

Endelig rummer den føromtalte obligatoriske efteruddannelse mulighed for fælles perspektivering af den fronetiske viden, hvor der kan reflekteres over selvoplevede situationer, og hvor man nu vel at mærke ikke længere er praktikanten, men præsten selv.

Det løbende samspil

Men vigtigere end iagttagelsen af den forskellige vægtning mellem vidensformer gennem den samlede præsteuddannelse er det nødvendige løbende samspil mellem dem. Det er naturligvis ikke sådan at beskæftigelsen med den epistemiske, teologiske videnskabelighed ophører i uddannelsesforløbet, når universitetsstudiet er gennemført. Tvært imod vender de studerende i pastoralseminariekurset tilbage til den med nye spørgsmål. Det gælder i forbindelse med den bibelske eksegese. For nu er fortegnet eksempelvis blevet homiletikken, hvor kirkeårets forløb eller casualhomiletikkens Sitz im Leben spørger efter nye aspekter. Det gælder for den systematiske teologi, som nu skal inddrages i overvejelser om, hvordan begreber kan udvikles, frugtbargøres og formidles i forhold til det aktuelle menneskeliv. Det gælder for kirkehistorien som bliver relevant på en ny måde i den faktiske forvaltning af det kirkelige livs traditioner og nybrud.

Tilsvarende vender man i den obligatoriske efteruddannelse og den senere almene efteruddannelse tilbage både til „teknikkerne“ og til den teologiske videnskabelighed i stadig mere kvalificeret samtale med den fronetiske viden, som erfaringen bringer.

Det løbende samspil mellem teoretisk viden, praktiske færdigheder og praksis i kontekst udgør basis for præsteuddannelse ikke bare som forberedende og introducerende uddannelse, men gennem hele præstelivet.

Pastoralseminariekurset som arbejds-givers kursus og de studerendes afklaringssted

Når man bevæger sig fra universitetet til pastoralseminariet, går man fra uddannelses- og forskningsministeriets til kirkeministeriets ressort. Som professionsuddannelse er pastoralseminariet (og de senere pastorale uddannelsestilbud) en form for „arbejds-givers kursus“. Arbejds-giver er den danske folkekirke, der som bekendt er en konfessionel kirke og en del af den offentlige forvaltning. Mens det videnskabelige studie har fri, kritisk forskning som basis, er pastoralseminariet også en lejlighed for de studerende til at afklare sig for, hvorvidt de vil søge ansættelse hos folkekirken som arbejds-giver. Tiden på pastoralseminariet er for mange af de studerende meget afgørende som et afklaringssted, der kalder på store personlige overvejelser over alt

fra et evangelisk-luthersk sakraments-syn til, hvordan familien vil trives i en eventuel embedsbolig og med en præste-arbejdstid, der på godt og ondt er mindre rammesat, end sædvanligt er. Pastoralseminariekurset er tilrettelagt med både formelle og uformelle rum for samtaler om alle disse ting både mellem de studerende indbyrdes, med praktikpræsterne og med pastoralseminariernes lektorer og timelærere. Dette kræver åbenhjertighed og fortrolighed, og pastoralseminarierne har derfor ikke noget ønske om at blive et „prøvested“ – hverken konfessionelt, personligt eller i form af faglige eksaminationer. I stedet håndhæver vi præsenspligt i kurset, som sikrer den fælles progression og refleksion og giver smagsprøve på, at præsteembedet – på trods af sit rygte som ensomt – er en profession, der lever og ånder for og med andre mennesker.

Ph.d.-uddannelsen ved Det Teologiske Fakultet

Af ph.d.-skoleleder, lektor dr.theol. Carsten Pallesen

Forskeruddannelsen ved Det Teologiske Fakultet er kendetegnet ved en stor mangfoldighed i metoder og felter. Forskningen strækker sig fra praktisk-teologiske ph.d.-

projekter med udgangspunkt i empiriske interview-undersøgelser over klassiske kirkehistoriske, eksegetiske og filologiske projekter til projekter, der handler om nutidige etiske, dogmatiske og religions-filosofiske emner.

Ph.d.-skolen ved Det Teologiske Fakultet omfatter en vifte af specialiserede emner og metoder og mere generelle tværfaglige undersøgelser. De teologiske fagfelter er således i udgangspunktet flerstrengede og kræver en bred vifte af færdigheder. Dette går igen i mange af de ph.d.-projekter, der er indskrevet ved ph.d.-skolen, og som de studerende udforsker i tæt samarbejde med de faglige miljøer og traditioner på afdelingerne og ved Fakultetets centre. Forskeruddannelsen tilstræber at give den studerende et begreb om god forskning, som er alsidigt, og som er relevant for videreudvikling af den akademiske teologi.

Ph.d.-skolens og ph.d.-udvalgets vigtigste opgave er i samarbejde med de faglige miljøer at tilrettelægge ph.d.-kurser, som enten er tværfaglige eller mere specialiserede inden for særlige områder. Givet ph.d.-skolens størrelse bliver kurser ofte tilrettelagt i samarbejde med ph.d.-skolerne på Humaniora eller Samfundsvidenskab.

En faglig og social livsnerve ved ph.d.-skolen på Det Teologiske Fakultet er den ph.d.-dag, der afholdes hvert semester. Her indbydes de indskrevne ph.d.er til at fremlægge deres projekter for deres medstuderende, vejledere, for de faste ansatte og for kandidatstuderende, der overvejer at søge ind på ph.d.-uddannelsen. Projekter, der hører hjemme under Center for Afrikastudier, præsenteres sammen med projekter fra de teologiske – eksegetiske, kirkehistoriske eller systematiske – fagområder. Ph.d.-udvalget, som står for ph.d.-dagen, opfordrer til, at præsentationerne foregår på engelsk. Mange ph.d.-projekter skrives på engelsk, og akademisk engelsk er én af de færdigheder, der kan indøves og bruges i andre arbejdssammenhænge.

Tilvæksten af nye talenter og projekter er vital for Fakultetet også i tider, hvor midlerne er knappe, og hvor de ph.d.-studerende ikke kan forvente at fortsætte i

en postdocstilling eller som fastansat. De nye generationer af ph.d.er er vækstlaget i forskningsmiljøerne, der stimulerer den videnskabelige udvikling og bidrager til „disruptionen“, som det hedder i regeringsgrundlaget, og som er det nye ord for „innovation“, der åbenbart allerede er blevet opslidt.

Trods udsigten til et mere usikkert arbejdsmarked er det vigtigt, at det fortsat kan være attraktivt for de mest dedikerede og talentfulde at bruge tre år på en forskeruddannelse. Pladserne er få sammenlignet med det potentiale, der viser sig i de halvårslige ansøgningsrunder, hvor mange kvalificerede projekter får afslag.

I de senere år har de åndsvidenskabelige ph.d.er fundet nye forskellige karriereveje uden for de traditionelle. Det gælder også for de teologiske ph.d.er.

Folkekirken interesse

Folkekirken har en naturlig interesse i at skabe de bedste vilkår for den teologiske forskning, da det vil styrke niveauet for kandidaterne. Ph.d.-bekendtgørelsen giver mulighed for, at en ph.d.-studerende indskrives på halv tid på en såkaldt „friplads“ samtidig med, at den studerende bestrider et embede i Folkekirken. Samarbejdet om forskeruddannelsen med aftagere som Folkekirken eller andre organisationer har vist sig fortsat at kunne gøre ph.d.-uddannelsen attraktiv.

Siden 2006 har optaget af nye ph.d.-studerende ved Københavns Universitet været fordoblet. Beslutningen om at fordoble optaget var en del af globaliseringsaftalen, der havde til formål at styrke konkurrenceevnen ved at styrke forskningen primært i de naturvidenskabelige og medicinske fag.

Satsningen har også haft betydning for optaget af ph.d.-studerende ved Det Teologiske Fakultet. Her ligger det årlige måltal for optaget på seks. Det svarer til lidt under 1 % af Københavns Universitets samlede måltal for ph.d.-studerende, som er cirka 800.

I de senere år har der i den forskningspolitiske debat været fokus på ph.d.-uddannelsens udfordringer og muligheder. Københavns Universitet har foretaget en registerundersøgelse af, hvordan de nyuddannede ph.d.er fra 2008-2014 agerede i deres første år efter dimissionen. Undersøgelsen viser, at satsningen i det store hele både på de naturvidenskabelige og medicinske og de åndsvidenskabelige fagområder (humaniora og samfundsfag) har været en succes.

Under 10% af alle ph.d.-studerende fortsætter med ansættelser i postdocstillinger eller ender med fast ansættelse inden for forskning. Nyuddannede ph.d.er møder et arbejdsmarked, der er under forandring, og som byder på nye udfordringer og karrieremuligheder. I dag er der flere muligheder end tidligere for som højtuddannet akademiker selv at præge sin fremtidige karriere, hvilket også kan være en udfordring for den enkelte. Åndsvidenskabelige ph.d.er erhverver en høj grad af selvstændighed og udvikler evnen til at danne netværk. Humanistiske og teologiske ph.d.-projekter er relativt individuelle sammenlignet med naturvidenskabelige ph.d.er, der arbejder i større grupper i store forskningsprogrammer med mere begrænset spillerum for opfindsomhed og ofte målrettet til industrien.

Jobmuligheder

Den udrådte konklusion på ph.d.-dimittend-undersøgelsen er, at de humanistiske og teologiske ph.d.er ikke har en højere arbejdsløshed end de naturvidenskabelige ph.d.er. Humanistiske og samfundsvidenskabelige ph.d.er har omstillet forventningerne fra de traditionelle karriereløb til det forandrede jobmarked. Dog er det i Danmark stadig i mere traditionelle faste stillinger, at de åndsvidenskabelige ph.d.er får deres første ansættelse. Tallene fortæller ikke, hvor mange af disse kandidater, der senere starter deres egen virksomhed, eller går ledige i en periode, hvor de arbejder frivilligt med henblik på en ansættelse, eller hvor de arbejder med en forskningsansøgning. Ph.d.-gruppen leverer formentlig en betragtelig værdi til forskningen og samfundet, som ikke registreres i form af lønarbejde, og som derfor ikke kan måles i statistikken.

Ifølge Martin Eilertsen („Usikkert beskæftigede“ *Magisterbladet* 4 november 2016) er antallet af unge akademikere mellem 25 og 34 år i „ufrivilligt usikre“ ansættelser, steget fra i 2000 9 % til 13 % i 2015. Danmark ligger markant under forholdene i Tyskland og Sverige og uden for Europa, hvor arbejdsmarkedet er anderledes organiseret, og hvor mange akademikere hutler sig igennem ved småjob, som det eksempelvis er udbredt i USA. Ifølge formanden for Dansk Magisterforening Camilla Gregersen skal faren dog tages alvorligt for, at de relativt anstændige forhold i Danmark, som generelt gælder for akademikere, eroderer.

De teologiske og humanistiske postdocer er alt andet lige en privilegeret gruppe, der kender vilkårene og bevidst har

valgt at bruge begrænsningerne som en chance til at finde nye veje for den individuelle karriere og for de nicher i arbejdsmarkedet, hvor der er plads til og brug for talent og ambitioner og de særlige kompetencer, som ph.d.-uddannelsen giver.

Flere postdocer oplever først deres skjulte kompetencer, når de bliver kastet ud i opgaver uden for deres specifikke forskningsfelter. Overblik, ledelse, analytisk tænkning og evne til at fastholde komplekse problemstillinger og finde løsninger er nogle af de generelle færdigheder, som humanistiske postdocer i stillinger uden for universitetet ofte finder ud af, at de besidder.

Succes i erhvervslivet handler ikke kun om økonomiske og højt specialiserede ingeniørtekniske færdigheder, men i stigende grad om de menneskelige relationer i organisationer, samarbejde og kommunikation på alle niveauer udadtil og indadtil. Åndsvidenskabelige postdocer og kandidater værdsættes og ansættes for deres generelle analytiske og kommunikative kompetencer.

Fripladsordningen

Studerende, der er indskrevet på fripladsordningen, og som samtidigt med en typisk deltidsindskrivning er ansat som eksempelvis sognepræst på fuld tid, kan have særlige udfordringer. For præster i folkekirken kan fripladsordningen være en mulighed for at udfolde talent og ambition. Ph.d.-bekendtgørelsen åbner mulighed for indskrivning på halv tid, så uddannelsen kan kombineres med en stilling som præst.

Ved ph.d.-skolen på Teologi indskrives hvert år et lille antal friplads-studerende. Det er typisk netop præster, der indskri-

ves på halv tid og som samtidigt varetager et fuldtids- eller deltidsarbejde. I de seneste år har der været en tendens til at indskrive lidt flere på fripladsordningen. Og måske er det et mønster, der bliver permanent. Den såkaldte erhvervs-ph.d. er en anden vej, der er blevet åbnet for videreuddannelse med udgangspunkt i erhverv. Her indgår ph.d.-skolen i et partnerskab med en privat organisation, hvor Innovationsfonden efter ansøgning godkender og finansierer projektet.

Fripladsordningen forudsætter forståelse og fleksibilitet fra kolleger og fra folkekirkenes ledelse. Der kræves en anerkendelse af, at den akademiske teologi er vital for den pastorale praksis. Samspillet mellem folkekirken og universitetsteologien angår ikke kun den enkelte fripladsstuderende, men må betragtes som en langsigtet indsats, der kommer organisationen som helhed til gode.

Et ph.d.-projekt kan ikke umiddelbart sidestilles med folkekirkenes obligatoriske efteruddannelse, og derfor ækvivaleres

ph.d.-studiet ikke automatisk med efteruddannelse. Fripladsstuderendes arbejdsbelastning anerkendes dog i nogle stifter på lige fod med andre opgaver. Eksempelvis ville det være en opmuntring, hvis fripladsstuderende blev honoreret gennem fritagelse fra rådighedsforpligtelsen. Sådanne mindre kompensationer ville have betydning for de ganske få fripladsstuderende, der er tale om. Det er en glædelig tendens, at stifter, der ligger i områder af landet, hvor det er svært at tiltrække og fastholde de bedste teologiske kandidater, tilbyder at medfinansiere ph.d.-projekter.

Arbejdsmarkedet for højtuddannede akademikere ændrer sig generelt i disse år, hvor mere og mere forskning bliver privatfinansieret. Det gælder – skønt i mindre grad – også det teologiske fagområde. Folkekirken, den teologiske forskning og samfundet som helhed har en interesse i, at vækstlaget i de akademiske studier får de bedste vilkår for at blomstre og modnes.

ProNoLa: Nyt nordisk forskningsprojekt om ret og religion

Af postdoc, ph.d. Kristian Mejrup, professor, lic.theol. Niels Henrik Gregersen og professor, ph.d. Lisbet Christoffersen

I 1530 fandt et møde sted i Torgau om teologiens eventuelle betydning for retsforholdene. Mødedeltagerne var teologer fra Wittenberg og et hold jurister. Problemet

var, hvilken retlig stilling fyrsten i fremtiden havde over for kejseren; et politisk spørgsmål, der også havde teologisk betydning og konsekvens.

Som udgangspunkt fastholdt Martin Luther (1483–1546), at kejseren som højeste embedsperson (*magistratus superior*) stod ansvarlig over for Gud og ingen anden. Til gengæld befandt alle andre sig

i forhold med en eller flere overordnede, som skulle adlydes. Og selvom konger eller fyrster var udstyret med ret og magt over et territorium og dets undersåtter, stod fyrsten som embedsperson (*magistratus inferior*) under kejserens autoritet.

Men hvad ville der ske, hvis kejseren befalede, at den lokale hersker skulle sætte en stopper for reformatorernes teologiske og kirkelige arbejde? Ville den lokale hersker, fyrsten, i det tilfælde have ret til at gøre modstand? Det kildne ved spørgsmålet handler ikke om samvittighed, for den råder kejseren ikke over, ligeså lidt som han kan gå imod Biblens ord: „Man bør adlyde Gud mere end mennesker“ (ApG 5,29). Sagen handler derimod om fyrstens offentlige ret og politiske handlekraft. Han har ansvar for sine undersåtter, for at sikre fred og retfærdighed og om nødvendigt bekæmpe magt med magt. Men hvad nu hvis fyrsten skønner, at han ved at følge kejserens befaling sætter sit riges fred på spil, har han så ret til at modsætte sig ud fra et hensyn til sine undersåtter?

Teologernes møde med juristerne i

1530 medførte en vedtagelse af princippet om gensidig forpligtelse (*obligatio mutua*). Det indebar, at hvis kejseren ikke levede op til sine forpligtelser, så havde fyrsten ret til at øve modstand. Men nok så væsentligt medførte mødet, at det blev juristerne og ikke teologerne, der definerede fyrstens rettigheder og forpligtelse i kirkelige anliggende. I de protestantiske lande, hvor paven ikke længere var øverste myndighed i kirkelige anliggende, og kanonisk ret ikke længere var gældende, var det blevet fyrstens opgave at sætte retten; det var ikke en teologisk opgave. Som privat person kunne fyrsten rådføre sig med teologerne, men for fyrsten som offentlig person var juristerne de primære rådgivere.

Dette korte rids af et historisk møde mellem teologer og jurister kan i denne sammenhæng tjene som udgangspunkt for at berette om et forskningsprojekt, der skal udforske den betydning, vi i nutiden kan tillægge denne type fortællinger.

Hvad står ProNoLa for?

Det europæiske forskningssamarbejde HERA (Humanities in the European Research Area), som også Det Frie Forskningsråd for Kultur og Kommunikation er medlem af, er et strategisk forskningsråd, som med treårige mellemrum udbyder nye strategiske forskningssatsninger. I 2015 blev udbudt mulighed for at søge et projekt under overskriften *Uses of the Past*. Idéen i dette forskningsprogram er netop, at forskere undersøger, hvordan (gen)fortælling og identifikation af centrale hændelser i fortiden er med til at forme vores nutid og fremtid.

Et nordisk-tysk forskerteam med pro-

fessor Lisbet Christoffersen som projektleder søgte dette program om bevilling til projektet ProNoLa: *Protestant Legacies in Nordic Law: Uses of the Past in the Construction of Secularity of Law*. Projektet fik en bevilling på ca. 8,2 mio. kr. for hele perioden med hjemsted på Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet. Det er igangsat i sommeren 2016 med arbejdsperiode frem til sommeren 2019. I denne lille artikel vil vi som det danske team i projektet forklare lidt mere om projektets idé, dets organisation og indhold og dets arbejdsform.

Protestantisk teologi og den sekulære ret
Projektets grundlæggende idé er at undersøge, om den manglende religiøse legitimering af ret i Norden – hvad man kunne kalde rettens sekularitet – har sammenhæng med den altovervejende lutherdom (og andre protestantiske bevægelser) i området gennem 500 år.

Arbejdshypotesen er, at der i Norden er en grundlæggende antagelse af, at retten er sekulær. Det gælder ikke alene rettens institutioner og processer, altså hvem der bestemmer, hvad der er ret, og gennem hvilke procedurer. Det gælder også rettens indhold og funktionsmåde. Kirkeretten i snævrere forstand er ikke den primære genstand for projektet, men derimod hvordan den formuleres som en almenret (*jus publicum*), dvs. den almene retsopfattelse, men selvsagt bl.a. eksemplificeret gennem kirkeretten.

For at vende tilbage til historien om mødet i Torgau ovenfor: Hvad betyder denne historie i en fortælling om retten? Betyder den, at rettens institutioner blev sekulære? Muligvis, ja, det gør den må-

ske. Siger den også noget om rettens indhold? Næppe, men måske alligevel.

Vi vil altså i konkrete punkter hen over den reformatoriske periode spørge, hvad teologien siger om rettens grundlag og legitimitet i forhold til, hvem der bestemmer, hvad ret er, og hvad de bestemmer – om der er grænser for, hvad man kan fastlægge som ret, og om disse grænser – hvis de findes – er teologisk fastlagt.

ProNoLa's forskningsfelter

Spørgsmålet stilles i fire historiske perioder: 1) reformationstiden og nok særligt dens afslutning; det er således den faktiske udvikling mere end de teoretiske overvejelser, der er relevant; 2) 200-året for Reformationens indførelse i Danmark og Norge med pietismen og dens betydning for den nordiske retsudvikling, herunder med udviklingen af en dansk, juridisk embedseksamen af betydning i vestnorden; 3) grundlovenes, religionsfrihedens og frikirkernes periode i 1800-1900-tallet; 4) internationale menneskerettigheder og en ny naturret efter 2. verdenskrig.

Disse perioder undersøges i hver sin workshop med udgangspunkt i et fokus på lutherske grundbegreber om to-regimente-læren, trestands-læren og et luthersk naturretligt begreb. Det er selvsagt spørgsmål, der er undersøgt før – men især i adskilte discipliner, dvs. inden for retshistorie; inden for kirkehistorie; inden for almen politisk historie; inden for teologisk etik; inden for systematisk teologi; inden for forskning i gældende ret mv. I dette projekt vil vi samlæse den eksisterende forskning for gennem nye spørgsmål at bringe forskningen et skridt videre.

Derudover rummer ProNoLa fem postdoc.-projekter: a) i Finland vil det blive undersøgt, hvordan et oldgammelt kristent kirkesamfund, som er identificeret igennem sin retsopfattelse, nemlig den finske ortodokse kirke, opfatter den sekulære statslige ret; b) i Danmark vil Kristian Mejrup gennemføre en undersøgelse af Halle-pietismens indflydelse på retsopfattelsen rundt om 1736; c) i Sverige vil det blive undersøgt, hvordan spørgsmålet om teologisk påvirkning af retten ser ud i demokratiets tidsalder; d) i Tyskland vil der særligt blive fokuseret på udviklingen af naturret efter 2. verdenskrig; og e) i Norge vil der blive fokuseret på religionsfriheden og spørgsmålet om, hvorvidt den også rummer parallelle retssystemer.

Deltagerne i projektet kommer fra Det Teologiske Fakultet, Universitetet i Oslo (med bistand fra en professor i retshistorie ved universitetet i Bergen); Uppsala Universitet og her særligt bidragydere til det store IMPACT-projekt, der i forvejen har forsket i religionens betydning for demokrati, ret og samfund (med retshistorisk bistand fra Lund); Åbo og Helsinki universiteter samt Hans-Georg-August-Universität Göttingen med juristprofessor Hans-Michael Heinig og kirkehistorikeren Thomas Kauffmann.

Derudover er der, som det er karakteristisk ved disse europæiske projekter, en række partnere fra 'det virkelige liv', såkaldte ikke-akademiske partnere. De repræsenterer de aftagere, som kan være interesseret i forskningens resultater. I Danmark er det Kirkeministeriet, Det Mellemkirkelige råd og formentlig Danske Kirkers Råd.

Det er tanken, at projektet skal resul-

tere i en diskussion af legitimiteten for fremtidig retsdannelse: vil den blot blive endnu mere sekulær – eller vil vi få en (delvis) tilbagevenden til tiden før reformationen eller til tilstanden i andre områder i Europa, hvor religiøs og sekulær ret lever side om side? Og hvad har vi egentlig haft undervejs – sker der ændringer i den måde, hvorpå vi opfatter sådanne fortællinger som f.eks. historien om mødet i Torgau, når vi læser dem med flere briller, både kirkehistoriske, systematisk-teologiske og juridiske? Håbet er at bidrage med en ny gennemskrivning af denne del af reformationshistorien.

Lisbet Christoffersen skifter i projektperioden sin post som adjungeret professor i kirkeret ud med en betalt deltidsstilling (ca. 15%) som professor i europæisk kirke- og religionsret (hun går tilsvarende ned i tid på Roskilde Universitet). Hendes funktion er først og fremmest den overordnede projektstyring, herunder sikring af, at der faktisk kommer noget ud, der kan anvendes og læses uden for projektets rum. Indholdsmæssigt skal hun især bidrage med et fokus på minoriteternes retlige stilling.

Niels Henrik Gregersen skal for midler på projektdel især bidrage til gennemskrivningen af den store historie – det ligger i forlængelse af det 3-binds-værk,

han og Carsten Bach-Nielsen netop har afsluttet om reformationens kulturelle virkning i Danmark – et værk, som Pro-NoLa udspringer af.

Kristian Mejrup skal være tilknyttet i hele projektperioden og med en selvstændig undersøgelse af Halle-pietismens indflydelse på retsopfattelsen i Danmark-Norge med særligt fokus på en gruppe centralt placerede jurister og teologer. Det kommer vi til at høre mere om – og det er et projekt, der ligger i forlængelse af hans ph.d.-arbejde.

Afslutningsvis skal det nævnes, at der var 605 ansøgere til Uses-of-the-Past-opslaget i HERA. 100 ansøgninger blev udtaget til anden projektrunde, heriblandt dette. I sidste ende fik i alt 18 projekter finansiering.

Hvordan bruger (og misbruger) vi fortiden, når vi gør os forestillinger om nutiden og fremtiden? Hvordan bruger (og misbruger) vi historien om reformationen til at danne os forestillinger om adgangen til at have eller ikke have retlige parallelsamfund i Norden? Hvilken betydning har det for vores fremtid, hvordan vi forstår lutherdommens faktiske fremvækst i Norden i forhold til spørgsmålet om, hvem der er den legitime lovgiver? Det er nogle af de spørgsmål, dette projekt vil bidrage til at svare på.

Etnografisk ekklesiologi – om forstyrrelse og fremmedhed i studier af Folkekirken

Af professor (mso), ph.d. Marlene Ringgaard Lorensen

Den empiriske vending har gennem de sidste 50 år haft stor indflydelse på den teologiske forskning i Tyskland og USA. Gennem de senere år er mange skandinaviske teologer imidlertid også begyndt at arbejde empirisk. Den empirisk orienterede forskning har på det seneste udmøntet sig i to konferencer afholdt af henholdsvis Aarhus og Københavns Universitet. I det følgende vil jeg skitsere nogle indsigter fra disse to konferencer, herunder et empirisk feltstudium af flygtninges møde med Folkekirken, som er blevet udført i samarbejde mellem prof. mso. i Ny Testamente, Gitte Buch-Hansen og undernede.

Empiriske undersøgelser på tværs af de teologiske discipliner

I oktober 2016 var Aarhus Universitet vært for konferencen „Praxis and Practice in Theology“. Deltagerne bestod primært af nordiske og tyske teologer

og religionssociologer. For en praktisk teolog er fokus på praksisteorier og inddragelse af sociologiske metoder ganske forventelig, men den voksende andel af eksegeter og dogmatikere, som beskæftiger sig med denne tilgang, er bemærkelsesværdig. Feltstudier og interviews er en uvant arbejdsform for mange teologer og ses af nogle som fremmed for en traditionel teksthermeneutisk tilgang. Denne metodiske udvikling udtrykker imidlertid et fokusskifte i forhold til de bibelske tekster, som deles af nyere eksegeter og homiletik. Fra det historisk-kritiske fokus på verden *bag* teksten, via den narrative, litterære interesse for verden *i* teksten er flere teologer nu optaget af at inddrage verden *foran* teksten i dialog med de øvrige to verdener. De forskellige skæringspunkter kræver inddragelse af forskellige hjælpediscipliner, og den empiriske tilgang er således en måde at studere det tredje fokus på, som ikke udelukker, men forhåbentlig befrugter de øvrige tilgange. (Se: Gitte Buch-Hansen, „Det eksegetiske kalejdoskop. Tre perspektiver på de bibelske læsninger i gudstjeneste og prædiken“ i: *Bibelen i gudstjenesten*, 2015).

Denne brede teologiske optagelse af empiriske tilgange blev bekræftet af den norske professor i systematisk teologi, Jan-Olav Henriksen, som udtalte følgende under en paneldebat: „Hvis jeg kan tillade mig at være profet i stedet for professor et øjeblik, så vil jeg forudsige, at langt flere systematisk-teologiske forskningsprojekter kommer til at inkludere empiriske undersøgelser i fremtiden.“

Ud over at den empiriske tilgang i stigende grad inddrages som led i systematisk-teologiske og eksegetiske forskningsprojekter tydeliggjorde konferencens præsentationer også et øget samarbejde og udveksling mellem nordiske kolleger. Tidligere har mange skandinaviske teologer orienteret sig mod tysk og amerikansk forskning, hvilket har medført relativt asymmetriske fortolkninger, idet skandinaver i højere grad har gjort sig bekendt med den tyske og amerikanske kontekst end omvendt. I fortolkningen af de empiriske undersøgelser spiller behovet for indblik i de nordiske kirke- og samfundsforhold dog en central rolle. Et af de forskningsprojekter, hvor den faglige udveksling mellem skandinaviske forskere er særlig markant, er det norske forskningsprojekt „FOSS – forkyndelse for små og store“ (<http://www.mf.no/forskningphd/pagaende-prosjekter/foss-forkynnelse-sma-store/teoretisk-forankring>).

En anden frugt af dette samarbejde er det *Nordisk Homiletiske Netværk*. Deltagerne i dette netværk har gennem mange år primært mødtes på konferencer i USA på det, der er blevet kaldt akademikernes svar på Roskilde Festival – nærmere betegnet American Academy of Religion og Academy of Homiletics. Gennem de se-

neste år er nordiske homiletikere dog også begyndt at mødes på skift i Nordeuropa, og næste gang foregår det nordisk homiletiske netværks møde på Københavns Universitet den 24.-25. august 2017. Mødet er denne gang blevet udvidet til en konference, som er åben for præster og foregår i samarbejde med Københavns og Helsingør Stift under temaet „At tale til tro: Kommer troen af ordet, der høres, siges, ses, synges, sanses?“. Konferencen vil bestå af en blanding af forelæsninger og workshops ved Thure Lindhardt, Peter Lodberg m.fl.

Folkekirke og kirkeforskning

Den empiriske kirkeforskning har også gjort nye landvindinger i en dansk teologisk kontekst gennem de senere år. For at præsentere og diskutere disse nye indsigter indbød Center for Kirkeforskning, KU, Folkekirken Uddannelses- og Videnscenter, samt Center for Samtidsreligion, AU, til vidensdeling- og perspektivseminar i november 2016. Deltagerne var ca. 80 studerende, præster og forskere. På seminaret præsenterede ph.d.-studerende Karen Marie Leth Nissen, KU, og professor mso Ulla Schmidt, AU, blandt andet en helt ny undersøgelse af befolkningens forhold til de kirkelige handlinger. Undersøgelsen påviser den stigende grad af individualisering som karakteriserer flertallet af den danske befolknings forhold til og brug af Folkekirken. Tidligere tiders traditionsbundne medlemskab er således blevet afløst af mere aktive til- og fravalg. Afgørende for manges beslutning vedrørende dåb, konfirmation og kirkelig vielse er overvejelser over, hvorvidt den pågældende kirkelige handling opleves autentisk i forhold til den enkel-

tes aktuelle livssituation. Individualisering var således et gennemgående tema. I tillæg til præsentationer af de nyeste empiriske undersøgelser bød seminaret på workshops om de kirkelige handlinger og den sociale kapital i Danmark, kirke-musikkens og sangens betydning i Folkekirken, folks oplevelser af gudstjenester og ritualer mm.

Flytninges møde med Folkekirken

Som led i seminaret var undertegnede blevet bedt om at præsentere et forskningsprojekt om flytninges møde med Folkekirken, som Gitte Buch-Hansen og jeg påbegyndte i 2014. Præsentationen bar titlen „De nye kristne i Apostelkirken. Vekselvirkning mellem forskning og praksis“ og blev efterfulgt af respons fra og sogne- og indvandrerpræst, ph.d. Niels Nymann Eriksen. Vores forskningsprojekt tog udgangspunkt i deltagerobservation af gudstjenester og øvrige aktiviteter i Apostelkirken på Vesterbro, hvor ca. 1/3 af den menighed, der deltager i højmassen søndag formiddag, består af flytninge og indvandrere af mellemstlig baggrund.

På grundlag af dette feltstudium interviewede vi ti kvinder og mænd af iransk, kurdisk og afghansk baggrund. Feltstudiet viste, at spørgsmål om dåb og kirkeligt tilhørsforhold også står centralt for denne del af Folkekirkens brugere. Dog med et noget anderledes fortegn end de traditionelle medlemmer beskrevet ovenfor. En af de iranske kvinder, som vi interviewede, udtrykte forskellen som følger: „Jeg ved, at det for mange danskere er fint at gå i kirke én gang om ugen, lytte en times tid og så gå hjem. Men det er ikke nok til at leve på for mig... Det er, som om jeg

har fået mine indre organer taget ud: mit hjerte, mine lunger, mit blod – og nu har jeg brug for nye organer og nyt blod for at kunne leve. Det er derfor jeg har brug for ordentlig føde, åndelig føde.“ Kvinden er konverteret fra islam til kristendom for nogle år siden, og hun beskrev, at hun ikke kan nøjes med at lytte passivt, hvis hun skal kunne udleve sin tro. Hun har derimod brug for at gentage og dele ud af det, hun modtager. Denne indoptagelse beskriver hun finder sted, når hun bidrager til gudstjenesterne ved at læse evangelieteksten højt på Farsi under gudstjenesten i Apostelkirken, samt når hun afholder bibelstudiekreds for andre flytninge og indvandrere på Farsi i og uden for kirken.

En af de øvrige personer, vi interviewede, var en kurdisk mand i 40'erne. Han kom fra en slægt, som havde været kristen i mange generationer, og han havde været i gang med en konservatorieuddannelse, da Saddam Husseins regime havde tvunget ham og mange andre til at flygte fra Irak i starten af 1990'erne. Den kurdiske musiker havde nære venner blandt både muslimer og kristne og fortalte om sine gode erfaringer med fredelig sameksistens mellem de to grupper. Grundet sit liv tæt på de to religioner havde han imidlertid også oplevet nogle forskelle på kristendom og islam, som sjældent nævnes i mødet mellem religionerne. For ham at se udgør sang og musik nerven i kristendom i stærk kontrast til islam, og musikken markerer dermed en af de mest grundlæggende forskelle på kristen og muslimsk praksis. Med sine udefrakommende, førstehånds beskrivelser bidrog den kurdiske musiker ikke blot til en fornyet religionsteologisk indsigt, men tilfø-

jede desuden et nyt aspekt til den folkekirkelige forståelse af gudstjenesten som en salmesangsmesse.

I løbet af interviewet fik kurderens formfuldendte sprog os til at spørge, hvordan han havde lært sig sådant et godt dansk. Han svarede, at det primært var gennem læsning af Søren Kierkegaard, og uddybede ved at fortælle, at det første møde med Kierkegaard havde givet ham et chok, men at læsningen efterfølgende havde haft afgørende betydning for hans liv: „Kierkegaard er grunden til, at jeg er den, jeg er i dag“ hævdede han, hvorefter han reciterede følgende passage fra *Enten-Eller*: „Hvor er min Sjæl og min Tanke saa ufrugtbar, og dog bestandig piint af indholdsløse vellystige og kvalfulde Veer! Skal da Aandens Tungebaand aldrig løsnes paa mig, skal jeg altid lalle?“ (EE1, SKS 2, 32). Et udsagn som dette var i kurderens fortolkning snarere som en sonate end en tekst, ligesom Kierkegaards værker i det hele taget var som musik. Denne musikalitet placerer for ham Kierkegaards bøger lige ved siden af Bibelen.

Etnografisk ekklesiologi

Feltstudiet af flygtninges møde med Folkekirken har bidraget til at minde os om en urkirkelig forståelse af dåben som indgang til et grundlæggende nyt liv samt

en opfattelse af, at mennesket og kirken lever i eksil i verden. Sådanne indsigter kan virke forstyrrende og provokerende i forhold til en folkekirkelig, såvel som akademisk teologisk forståelse af, hvad kirke og kristendom er i dag. Etnografisk ekklesiologi handler dog ikke om blot at „stikke fingeren i jorden“ for at få be- eller afkræftet en teori udtænkt ved skrivebordet. I stedet får tilgangen os til at slæbe noget af jorden med ind på kontorerne for at lære at tænke i dialog med denne. Med den empiriske metode arbejder vi, på den ene side, på at forstyrre den form for tænkning, som tror, den kan tale på alles vegne. På den anden side skal vi vare os for ikke at ‘go native’ – i betydningen af, at blive ét med det felt, vi undersøger. I stedet er den beskedne ambition at lade os selv og vores arbejde „forstyrre“ ved at indgå i dialog med disse udefrakommende, anderledes stemmer og perspektiver – i tillæg til de traditionelle teologiske kilder. Således er den fremmedhed og forstyrrelse, som kendetegner alle teologiske studier, ligeledes omdrejningspunkt for den empiriske tilgang. (Se: G. Buch-Hansen, K.D. Felner, M.R.Lorensen, „Ethnographic Ecclesiology and the Challenges of Scholarly Situatedness“ in: *Open Theology*, 2015; 1).

Sundhed og teologi – inspirationer fra UCPH LOM

Af ph.d. postdoc Johann-Christian Pöder

Da jeg blev bedt om at skrive noget om UCPH LOM (*Strategic Platform for Lifestyle, Obesity and Metabolic Research*), blev det hurtigt klart for mig, at jeg først og frem-

mest vil skrive om nogle inspirationer, jeg selv – personligt – har fået fra LOM, især gennem de sidste to LOM-konferencer, som fandt sted i 2015 og i 2016. Sammen med det vil jeg give nogle antydninger om, hvorfor det er vigtigt for teologien at interessere sig for sundhed og livsstil og at deltage i sådan en „strategisk platform“ som UCPH LOM.

UCPH LOM – hvad handler det om?

UCPH LOM blev lanceret i september 2014, med det formål at formulere og igangsætte forskningsstrategier vedrørende livsstil, overvægt og metabolisme på tværs af forskellige discipliner og fakulteter (se nærmere på lom.ku.dk). Det handler om en innovativ og fleksibel forskningsplatform med fokus på tværdisciplinært samarbejde, unge forskere,

lobby og fundraising, og mangesidig kommunikation. UCPH LOM forener synergisk forskellige forskningsinitiativer og -aktiviteter og er ledet af en styregruppe, som består af repræsentanter fra alle fakulteter (fra Det Teologiske Fakultet lektor i dogmatik Johanne Stubbe Teglbjærg Kristensen). En godt indblik i tematiske fokuspunkter og diversitet inden for LOM får man gennem UCPH LOMs nyhedsbreve (udkommer hver anden uge) og *events*-kalenderen, men også gennem årsrapporter fra 2014-15 og 2015-16.

Som det generelle og praktisk motiverende synspunkt bag LOM står den indsigt, at vores moderne samfund er konfronteret med en alvorlig og kompleks udfordring – antydnet med nøgleordene (usund) livsstil, overvægt og metaboliske sygdomme. Dette problemkompleks indebærer såvel graverende personlige som samfundsmæssige konsekvenser, fx med hensyn til morbiditet og mortalitet, psykosocial livskvalitet og samfundsmæssige udgifter. Tilsvarende skal også et svar på denne udfordring være flerdimensionalt og tværfagligt. Det er netop prætentionen med LOM at finde nye veje

at nærme sig de antydede problemer gennem et genuint multidisciplinært og tværorganisationelt samarbejde.

En særdeles synlig og effektiv form for forskningspræsentation, styrkelse af netværk og gensidig inspiration har været de store årlige LOM-konferencer (den næste finder sted 20.-21. juni 2017). De har bragt forskere og interesserede sammen fra hele universitetet, fra forskellige fakulteter og forskningsmiljøer. Dog må man sige, at især ved konferencen i 2015 dominerede tydeligt deltagere og præsentationer fra natur-, bio- og sundhedsvidenskab over for humaniora, socialvidenskab og jura. At en tæt medvirken af de sidstnævnte i LOM er nødvendig og skal styrkes, blev som følge heraf klart fastholdt i LOM *Work Programme*. Konferencen i 2016 med titlen „Lifestyle and kinds of living“ var således bevidst huset af Det Humanistiske Fakultet og havde et stærkere ikke-naturvidenskabeligt fokus. Alligevel viste det sig også denne gang, at en bredere integration af humaniora og socialvidenskab fortsat vil være en vigtig opgave. Formålet med LOM er jo netop at inspirere og mobilisere forskere fra alle discipliner.

Inspirationer fra LOM – ‘quantified self’, bioborger, stigmatisering

Da mit postdoc-projekt („Knowing the Future: Prediction, Pathologization, and God“; se TEOL-information 2/2015) handler om medicin, filosofi og teologi, har LOM for mig været en velkommen inspirationskilde, der har hjulpet mig med at udvide og uddybe forståelsen af den moderne sundhedskultur. Projektets formål er at spørge, hvordan den hurtigt voksende information om potentielle

sygdomme og sundhedsrisici påvirker vores liv og selvforståelse, og hvilke livsstrategier eller ‘selvteknologier’ (Foucault) der kunne være relevante og befriende i denne nye situation – set fra en etisk-filosofisk og teologisk synsvinkel. På denne baggrund har LOM henledt min opmærksomhed på tre interessante dynamikker eller fænomener – ‘quantified self’, gode og dårlige ‘bioborgere’ (biocitizens) og utilitaristisk stigmatisering.

På LOM-konferencen 2015 holdt professor i filosofi Tamar Sharon fra Maastricht en inspirerende key-note om den såkaldte ‘quantified self’-bevægelse (mit eget oplæg i en parallelsession handlede om det samme emne). Med ‘quantified self’ eller ‘self-tracking’ henviser man til den populære og hastigt tiltagende brug af mobile højteknologiske udstyr til privat monitorering af ens psykofysiske kondition og helbred. Diagnostisk udstyr er vandret ud fra hospitaler og finder i fancy mini-format plads i soveværelse, på joggingtur eller bare i hverdagens almindelige rutine (fx Apple Watch). Hvad medfører denne selvmonitorering og stigende mængde sundheds- hhv. risikoinformation? Hvad gør den med os? Optimistiske vurderinger henviser til forstærket autonomi og selvansvarlighed, som resulterer i et bedre helbred og et kosteffektivt sundhedssystem. Kritiske analyser advarer mod en ny bekymrings-, frygt- og overvågningskultur, erosion af solidariteten og reduktiv selvopfattelse. Ifølge Sharon ser vi dog i praksis en interessant rekonfigurering af autonomi, solidaritet og autenticitet, som når hinsides simple modsætninger.

Som et andet bidrag vil jeg fremhæve Susan Greenhalghs elokvente brug af

det Foucault-inspirerede begreb om bioborger i hendes kritiske opgør med den såkaldte fedme-epidemi ved LOM-konferencen i 2016. Greenhalgh, professor i antropologi i Harvard, ønsker at vise, hvordan en massiv og påtrængende 'fat talk' i Amerika konfigurerer mennesker som 'gode' eller 'dårlige' bioborgere. De dygtige og dydige bioborgere er fitte og tynde, de udviser ansvar over for sig selv – og dermed over for samfundet –, og træffer de 'rigtige valg' (vedr. kost og motion). De dårlige bioborgere, som ikke er på højde med forventningerne og skyldige i dovenhed og dumhed, mødes derimod med bebrejdelser, skam og eksklusion. Ifølge Greenhalgh kan sådan en 'biocitizenship'-kultur være meget blind over for social uretfærdighed og diskriminering og er groft simplificerende med hensyn til faktisk kompleksitet bag fedmens forekomst.

Som det sidste vil jeg henvise til en tæt relateret problemstilling – spørgsmålet om stigmatisering i forebyggelse og sundhedsfremme. Stigmatiseringen kan ske som en ikke-intenderet sideeffekt, men der kan også spørges, om en moderat, utilitaristisk brug af stigmatisering ikke kan forsvares i nogle tilfælde. Dette spørgsmål er jeg blevet opmærksom på gennem professor i jura, Mette Hartlev, som deltager aktivt i LOM-plattformen. Hun fremhæver, at man kritisk skal analysere tendentielt stigmatiserende træk i sundhedsforebyggelse, især i forhold til menneskerettigheder. Sågar hvis stigmatisering ville have positive effekter på befolkningens sundhedsadfærd og reducere overvægt, ville dens brug ikke være acceptabel. I stedet skulle man mere konsekvent se menneskerettigheder som

instrument for sundhedsfremme (denne pointe blev meget godt og livligt fremlagt af Amandine Garde, ligeledes professor i jura, fra Liverpool i hendes keynote i 2016). Inspireret af Hartlevs synspunkter og artiklen *Stigmatisation as a Public Health Tool against Obesity* (2014) holdt jeg selv senere foredraget *Human Rights and Predictive Medicine: Stigmatizing Not-Knowing as a Public Health Tool?* (Kaunas Universitet, 2016; upubliceret).

Disse inspirationer fra filosofi, (social) antropologi og jura betyder ikke, at natur- og sundhedsvidenskabelige præsentationer ved LOM-konferencer har været irrelevante (selvom de af saglige grunde ikke altid er nemme at forstå for HUM/TEOL-folk). De har været en velkommen 'sprogskole' for at forstå vores biologiske livs 'sætninger' og tekstur og udgør naturligvis en meget vigtig dimension i LOMs tværvideenskabelige problemtilgang.

Sundhed og teologi – kritisk og konstruktivt

I Henrik Pontoppidans *De dødes rige* (1912-16) mødes vi med en skarp konfrontation mellem teologi og medicin: „Stine! Jeg har sagt dig det så tit: Der er kun en sand læge for os stakkels mennesker. Det er Jesus Kristus ... Der er ikke frelse i noget andet“. Pastor Vestrup forbyder så sin kone at se en læge, som lidt tidligere har erklæret morfin for en sand konkurrent til „kirkens nådemidler“. I dag finder vi i stigende tal samfundsdiagnoser, som i medicin og sundhedsstyrkelse ser en slags erstatningsreligion (med egne budskaber, eksperter, ritualer, askese, håbstilbud osv.). Hvor sundhed bliver livsmålet og den integrerende, ledende idé i samfundet, kan teologien bi-

drage med kritiske analyser: fx spørge, om sundhed virkelig formår at integrere vores endelighed og fragilitet, og om den ikke bliver alt for stærkt opfattet som et menneskeligt produkt. Således har fx den systematiske teolog Gunda Schneider-Flume advaret imod det sunde og vellykkede livs (handlings-)‘tyranni’, og den praktiske teolog Henning Luther har fremhævet livets fragmentkarakter over for et ‘mytisk helhedsideal’. Et ideologisk kritisk ærinde skal dog ikke gøre blind for berøringspunkter og konvergenser. Hvis man kun fokuserer på kritikken af den ‘konkurrerende’ erstatningsreligion, bliver der ingen plads for en integrerende åbenhed over for den moderne sundhedskultur. Den indeholder ikke kun absolutisering og instrumentalisme, men også en ny sensibilitet over for sundhed, krop og liv – nye erfaringsrum, som teologi kon-

struktivt kan opdage, reflektere og være i dialog om med samfundet.

Hvis teologi i dag vil være midt i kulturen, skal det (selv)bevidst være midt i sundhedskulturen – kritisk og konstruktivt. Sundhed er samtidens store begreb, og den vil i stigende grad have konsekvenser ikke kun for personlig livstil, men også for sociale og økonomiske forhold (fx debatter om transhumanisme, postkapitalisme osv.). Det er vigtigt og spændende for teologien at være med og reflektere over disse mulige og i mange tilfælde virkelige udviklinger. UCPH LOM er netop en inspirerende platform for sådan et engagement. Med fokus på et specifikt problemkompleks muliggør det en flerdimensional dialog om den moderne sundhedskultur.

Kierkegaard and Translation

Maria Deiviane Agostinho; PhD Student, Kierkegaard Studies

The aim of my project is to investigate Kierkegaard and the question of language. I will present two works as the main foundation of language and trans-

lation: *The Concept of Anxiety* and the *Works of Love*. The latter book is itself a work of translation and uses an objective language (writing form and philosophical schemata) to express a subjective thought and a system of meaning. Kierkegaard's books carry a universal message called the law (i.e., love your neighbour as yourself). The law needs to be followed if one desires a better understanding of oneself. Love as a law is also the understanding of the other as the close other who also demands understanding.

The concept of love is not an object which can be held. No one can secure love for themselves. Love can only be substantially experienced through deeds. We perform deeds of love towards this other which one can see and towards that other which one cannot see but knows to exist. The ambiguity between the law

and the practical application of the law requires translation. The individual who struggles in their task to love others and to be a better version of themselves struggles at the same time with the meaning of their task. To believe in one's task is enough for the believer, and yet is not enough for philosophy. No matter how satisfied, the self who believes in its task needs to hold onto some information. The basic units of information need to be in a sense objectively informed to the self. The self, however, embodies in itself the ambiguity of subjectivity and objectivity. As a writer, Kierkegaard transfers his subjective beliefs to an objective form. It is a translation: the transformation of one type of expression into another; however, it can also be called appropriation.

I. Language and the Self

The task of becoming oneself, according to Kierkegaard, is intrinsically linked with the idea of a personal, individual task. There is no universal specific task for all individuals. Love, however, is universal and works for everyone; therefore, right from the beginning it is possible to see another implication of the subjective-

objective ambiguity. How could the individual understand the task, if she cannot understand what is required of her? How could the task be known if the individual cannot understand the message one conveys? Language helps us to understand the process one goes through because of one's ambiguity. Language also makes clear the expression of these questions one has, if one thinks about how little one knows about what is needed to be done. Kierkegaard is certainly not offering a guide. Kierkegaard simply shed light on the problem of what one needs to know: „*Thou shalt love thy neighbour as thyself*“.

In addition to the first light Kierkegaard sheds on the question of „what one knows or needs to know“, he proves the understanding of this commandment to be important. Kierkegaard next translates what he thinks is primordial to the understanding of the human condition: its ambiguous structure of subjective-objective form. Accordingly, Kierkegaard analyses the commandment, trying to figure out the otherwise hidden secrets of the commandment of love. In works such as *The Sickness Unto Death and Fear and Trembling*, similarly, the individual understanding strongly affects the actions and, forcefully, the life of the self. It is possible to say at this stage that understanding matters. To become a self requires understanding, whereas an understanding of a profound subjective idea requires translation into an objective form of this idea. The idea of translation ultimately comes from Hamann, whose approach is to understand language acknowledging its natural misunderstanding.

II. Hamann and The Three Socrates

Hamann was born into the late hours of German Enlightenment. Many of us have had the experience of somehow writing something clever and have had everyone ignore it. What Hamann wrote was not only clever, but dangerous. He got overlooked by everybody – including his friends. Hamann's eccentricity did not look good in the social circles at that particular time in Germany, but Hamann was not someone with desire for popularity. Kierkegaard in his biography looks a lot like Hamann.

The day Hamann was born had nothing to do with his philosophy. He could have been born a week later, but it was from whom he was born that makes his biography interesting for us. He was born of a midwife and a barber surgeon, respectively his mother and father. Hamann's recognition of Socrates and the personal parallel he found in Socrates has much to do with Socrates' mother, another midwife. A vernal speculation such as this can only be verified in Hamann's rainy writings. Kierkegaard also recognized in Socrates a parallel, but his parallel with Socrates was not strictly biographical, but methodological. With Hamann, Kierkegaard also shared a method (metaphorical use of language), the taste for pseudonymous writings, and content-wise, some of Hamann's central ideas.

Hamann, unlike Kierkegaard, wrote very short pieces of writing. He was perhaps against explaining too much given the extension and density of his writings. Explanations would always be difficult for him, following the idea that to use language to explain something is to double the misunderstanding. How-

ever, the use of language seems to be the only way. If language is what first creates misunderstandings between human beings, it is also the only way out: one needs to communicate. Consequently, the misunderstanding of language cannot be ignored, neither can language itself. Kierkegaard thought in a similar manner. I looked through the various similarities between the two authors and was glad to see how much academic work was yet to be done regarding this relationship, especially regarding the treatment of isolated concepts such as Translation and Indirect Communication. I will tackle this first in my upcoming works.

Finally, Hamann seems to have discovered the indirect communication Kierkegaard uses. He acknowledges the process of bringing thought into information as a process of translation. I will demonstrate how Kierkegaard develops the idea of translation on its own. The theory of language Kierkegaard uses is hidden in the text and its nuances, and the eye can be blind to it. The application of translation in Kierkegaard's philosophy seems to be constant: love to deed, demoniac despair to public openness, from secret sacrifice to testimonial of faith. Ultimately, Socrates in his own right represents Kierkegaard's idea of communication. The message Kierkegaard wants to convey is the truth of love and its keen importance to the self. The love Socrates had for his youth and primarily his *philosophia*, the love of knowledge is not the same as love of the neighbor. The love Kierkegaard translates into „the deeds of love“ has not a target and yet every person is object of love. There is (1) Socrates, (2) the Socrates of Königsberg and (3) the Socrates

of Copenhagen, and their relationship is based on three different approaches to knowing.

1. The Socrates who knew nothing.
2. The Socrates who knew the misunderstanding behind understanding.
3. The Socrates who knew the importance of not to know.

III. Kierkegaard's Task

Meanwhile my aim is to write about Kierkegaard's effort to communicate. In this way, Kierkegaard's communication is Socratic: the highest relation he has with another human being is to translate/appropriate what he deeply believes into an objective form. The Socratic task of Kierkegaard is the communication of the highest sphere of human relationship, which is, I will argue, the concept of love. The task of love is strict and at the same time it cannot be negative. All love, therefore, which is not positive and unselfish but an unhappy form of love; therefore it is a misunderstanding of what love is.

The understanding of language in Kierkegaard is the ground for many well-known ideas that have been already studied in depth, amongst them: anxiety, despair, self-deception. I will show that language needs to be studied as a subject matter itself. Many of the topics presented in Kierkegaard, I believe, have a strong relationship with language. If language is not studied, the difficulties of a philosophical interpretation or an application of any method to analyse Kierkegaard increase drastically. I try ultimately to demonstrate that language needs to be set free from the process of obscurantism it has suffered, which means, language can be identified on many levels, being

as important for Kierkegaard's own task as every other process he introduces in his texts.

Therefore, one could preliminarily conclude that if it is possible to convey the truth, it is only possible through translation. Translation is a necessity in Kierkegaard's philosophy because of the nature of the subjective-objective structure

of the self, the process of thought, and the nature of language. The process of translation happens from a subjective to an objective structure, and from a objective to a subjective form. The process seems to go on like this. Furthermore, if to communicate love is the task for Kierkegaard, to translate/appropriate would be the process to make it possible.

Kalender for Det Teologiske Fakultet

Særlige arrangementer og åbne møder ved Fakultetet annonceres under arrangementer på www.teol.ku.dk, i Universitetsavisen, på Facebook og så vidt muligt i Præsteforeningens Blad samt eventuelt i dagspressen.

Ved redaktionens afslutning er der planlagt følgende arrangementer på Fakultetet for forårssemester 2017. Ændringer i programmet kan forekomme. Yderligere oplysninger om de enkelte arrangementer kan ses på www.teol.ku.dk. Alle arrangementerne er opgivet med præcise minuttal.

Kalender for **Teologisk Forening** se s. 48

Kalender for **Søren Kierkegaard selskabet** se s. 49

Kalender for **Forelæsningsrække i anledning af Reformationsjubilæet** se s. 50

Mandag den 13. februar til onsdag den 15. februar 2017

Afslutningskonference for SOLITUDES: Withdrawal and Engagement in the Long Seventeenth Century.

Sted.: Trinitatis Sognehus

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie

Fredag den 24. februar 2017 kl. 13.15-15.00

GT-seminar: „Hvad står der på stelen?“ Fælles læsning og diskussion af Meshas stelen under ledelse af lektor, ph.d. Martin Ehrensverd.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Mandag den 27. februar 2017

SOLITUDES-seminar med professor i kunsthistorie Walter Melion, Emory University.

Sted.: Lokale 6B.0.22, Søndre Campus, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie

Fredag den 3. marts 2017 kl. 16.15-18.00

CJMC Book Launch: Poetologie „nach Auschwitz“ med Jessica Ortner. Se mere <http://teol.ku.dk/cjmc/english/events/2017/cjmc-book-launch-poetologie-nach-auschwitz/>

Sted: Søndre Campus, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Fredag den 17. marts 2017 kl. 13.15-15.00

GT-seminar: „Til middag hos de døde: Graven som kommunikativt rum i tidlig jødedom og kristendom“ ved professor mso, ph.d. Anne Katrine de Hemmer Gudme.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 24. marts 2017 kl. 13.15

Afskedsforelæsning ved professor, dr.theol. Mogens Müller.

Titel: Evangelierne, bibelsk genskrivning og sola scriptura.

Sted: Lokale 9A.0.01, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Det Teologiske Fakultet og Afdeling for Bibelsk Eksegese

Torsdag den 6. april 2017 kl. 13.00-14.45

Præsentationer ved ph.d.-studerende i Det Gamle Testamente i Oslo, Lund og København
Program følger.

Sted: Lokale 7C.1.17,

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Torsdag den 6. april 2017 kl. 15.15-17.00

GT-seminar: „The Cultural Characteristics of the Pre-Modern Levant“ ved Professor Terje Stordalen, Oslo Universitet.

Sted: Lokale 7C.1.17

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 7. april 2017 kl. 15.15-18.00

„New Documentary: Breaking the Shadows“. Filmfremvisning efter oplæg fra instruktøren Anne Gyrithe Bonne. Se mere: <http://teol.ku.dk/cjmc/english/events/2017/documentary-breaking-the-shadows>

Sted: Lokale 6B.1.62, Karen Blixens Plads, 2300 København S.

Søndag den 7. maj til onsdag den 10. maj 2017

International conference: „Images of Exile in the Prophetic Literature“.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Teologisk Forening

Foråret 2017

Tirsdag den 21. februar

Cand.theol., ph.d. Christian Hjortkjær:

„En kierkegaardsk diagnose af diagnosesamfundet“

Tirsdag den 28. februar

Professor, dr.theol. Mogens Müller og professor, dr.theol. Jesper Høgenhaven:

„En eksegetisk samtale“

Tirsdag den 28. marts

Cand.mag., ph.d. Johannes Aakjær Steenbuch:

„Den politiske syge: Gregor af Nyssa“

Tirsdag den 4. april

Professor mso, ph.d. Anne Gudme:

*„En liflig duft for Jahve. Velduft, gudsnærvær og sex appeal
i Det Gamle Testamente“*

Tirsdag den 25. april

Stud.theol. Kristoffer Garne og lektor, dr.theol. Carsten Pallesen:

„Skriften alene?“

Tirsdag den 9. maj

Adjunkt, ph.d. Mads Peter Karlsen

„Teologi og psykoanalyse“

Tirsdag den 30. maj

Lektor, ph.d. Carsten Selch Jensen:

*„‘Crusade in Europe’ – en refleksion over korstogene som forskningsfelt og aktuel
politisk-religiøs diskurs“*

Møderne finder sted kl. 19.30 i lokale 9A.0.01, Det Teologiske Fakultet,
Karen Blixens Plads 16

Entré kr. 25 per enkeltforedrag. Medlemskab kr. 50 per semester for studenter
og pensionister, kr. 75 for øvrige

Søren Kierkegaard Selskabet

Program for foråret 2017

Torsdag den 23. februar, kl. 19. 30,

Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, Søndre Campus, lokale 8 B. 1. 14

Seeing as the Eccentric Lover:

Vision, Forgiveness, and Anamorphic Movement in Kierkegaard's

„Love Hides a Multitude of Sins“

Foredrag v/Dr. Matthew T. Nowachek, Lund / Sweden

NB. Dette foredrag vil blive holdt på engelsk.

Torsdag den 30. marts, kl. 19.30

Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, Søndre Campus, Auditorium 9

En kunstners liv med Kierkegaard

Foredrag v/Maja Lisa Engelhardt, kunstner

Torsdag, den 27. april, kl. 19. 30:

Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, Søndre Campus, lokale 8 B. 1. 14

Kierkegaard, ikke-kunsten og billedkunsten

Foredrag v/Ragni Linnet, lektor, Dr.phil.

Torsdag, den 18. maj, kl. 19. 30:

Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, Søndre Campus, lokale 8 B. 1. 14

NB. Datoen er flyttet pga. Kristi Himmelfart!

Det Sublime i det Pedestre: Det vidunderlige hos Søren Kierkegaard.

Foredrag v/Tone Frank Dandanell, ph.d.stipendiat, Aarhus Universitet

Forelæsningsrække i anledning af Reformationsjubilæet

Sted: Det Teologiske Fakultet, Søndre Campus, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S, lokale 9A.0.01

Mandag den 6. februar 2017 kl. 15.15-17.00

Skal den lutherske reformation virkelig fortsættes? Optaktsforelæsning ved lektor, ph.d. Anders Holm.

Mandag den 13. februar 2017 kl. 15.15-17.00

Reformationen og Bibelen. Forelæsning ved professor, dr.theol. Jesper Høgenhaven.

Mandag den 6. marts 2017 kl. 15.-15-17.00

Reformationen og kirken. Forelæsning ved professor, dr.theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen.

Mandag den 13. marts 2017 kl. 15.15-17.00

Reformationen og gudstjenesten. Forelæsning ved professor, dr.theol. Bent Flemming Nielsen.

Mandag den 20. marts 2017 kl. 15.15-17.00

Reformationen og retten. Forelæsning ved professor Lisbet Christoffersen.

Mandag den 27. marts 2017 kl. 15.15-17.00

Reformationen og kunsten. Forelæsning ved lektor emeritus, ph.d. Nils Holger Petersen.

Mandag den 3. april 2017 kl. 15.15-17.00

Reformationen og skolen. Forelæsning ved lektor Morten Fink-Jensen.

Mandag den 24. april 2017 kl. 15.15-17.00

Reformationen og nationen. Forelæsning ved professor emeritus, ph.d. Uffe Østergaard.

Mandag den 8. maj 2017 kl. 15.15-17.00

Reformationen og kulturen. Forelæsning ved professor, lic.theol. Niels Henrik Gregersen.

Mandag den 15. maj 2017 kl. 15.15-17.00

Reformationen og teologien. Forelæsning ved professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen.

Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

- 48 Kasper Dalgaard, *A Priest for All Generations. An Investigation into the Use of the Melchizedek Figure from Genesis to the Cave of Treasures*. Ph.d.-afhandling. 2013. 249 sider.
- 49 Rose Marie Tillisch, *Ydmygheden er stedet. Kristustro i P.G. Lindhardts (1910-1988) og Bernhard af Clairvaux's (1090-1153) forkyndelse*. Appendix: *Salmevalg i P.G. Lindhardts prædikener 1953-1984*. Ph.d.-afhandling. 2014. 253 + 40 sider.
- 50 Therese Bering Solten, *Troens øjeblik. En tematisk, hermeneutisk og genreorienteret studie i N.F.S. Grundtvigs salmer*. Ph.d.-afhandling. 2014. 323 sider.
- 51 Frederik Poulsen, *God, His Servant, and the Nations in Isaiah 42:1-9. Biblical Theological Reflections after Brevard Childs and Hans Hübner*. Ph.d.-afhandling 2014. 276 sider
- 52 Lauge Olaf Nielsen, *Jean Calvins forsvar for religiøs intolerance i dansk oversættelse*. 2014.
- 53 Flemming Kofod-Svendsen, *Niels Ove Rasmussen Vigilius' teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionskundskab, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste halvdel af det 20. århundrede*. Ph.d.-afhandling. 2014. 466 sider.
- 54 Stine Zink Kaasgaard, *Neither Head Nor Tail. A Play in Four Acts Between the Pseudonymous Plurality in Kierkegaard and a Wittgensteinian Change of Aspect*. Ph.d.-afhandling 2014. 245 sider.
- 55 John Strange, *Jerusalem. Judaism Christianity Islam*. 2014. 129 sider. Findes kun som e-bog. Tilgængelig på fakultetets hjemmeside.
- 56 Steen Marqvard Rasmussen, *Den relevante folkekirke – et sociologisk grundlag for målsætningsarbejde, aktivitetsstatistik og brugerundersøgelser*. Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet. 2014. 299 sider.
- 57 Marie Vejrup Nielsen og Hans Raun Iversen (red.), *Tal om kirken. Undersøgelser af Folkekirkens aktivitets- og deltagerstatistik*. 2014. 221 sider.
- 58 Martin Friis, *Josephus' Antiquities 1-11 and Greco-Roman Historiography*. Ph.d.-afhandling 2015. 229 sider

- 59 Karen Marie Leth-Nielsen og Astrid Krabbe Trolle, *Dåb eller ej? Rapport om småbørnsforældres til- og fravalg af dåb*. Center for Kirkeforskning. Københavns Universitet. 2015. 108 sider.
- 60 Gitte Buch-Hansen og Frederik Poulsen (red.), *Bibelen i gudstjenesten*. Center for Studiet af Bibelens Brug. Københavns Universitet. 2015. 200 sider.
- 61 Mogens Müller, *Fem nye bidrag til fortolkningens historie*. Københavns Universitet 2015. 146 sider.
- 62 Kristoffer Garne & Lars Nørgaard (red.), *(Gen)klange. Essays om kunst og kristendom tilegnet Nils Holger Petersen på 70-årsdagen*. 2016. 232 sider.
- 63 Kristian Mejrup, *Grand Prospects of Halle Pietism. The Acrobat, the Project-maker and the Shepherd*. Ph.d.-afhandling 2016. 211 sider.
- 64 Kristoffer Garne, *Romantik og kristendom. Belyst gennem Grundtvigs andet møde med Steffens*. Bearbejdet prisopgave 2016. 232 sider.
- 65 Henrik Laugesen, *The Ambiguity of FOREIGN MILITARY ASSISTANCE*. Ph.d.-afhandling 2016. 223 sider.
- 66 Anne Katrine de Hemmer Gudme, Søren Holst, Jesper Høgenhaven og Frederik Poulsen, *Fire indgange til gammeltestamentlig teologi*. 2016. 132 sider.
- 67 Nete Helene Enggaard, *Højmesse og dåb. En sammenlignende undersøgelse af gudstjenestedeltagernes oplevelse af traditionel og nyere liturgisk praksis ved højmesse og dåb i Helsingør stift*. 2016. 119 sider.
- 68 Rasmus Markussen, Tine Reeh og Ida Willert (red.), *Dansk kirke og kultur i mellemkrigstiden*. Oplæg fra et kirkehistorisk seminar 11. november 2015. 2016. 138 sider.
- 69 Christian Hjortkjær, *Utilstrækkeligt enestående. En kierkegaardsk diagnose af diagnosesamfundet*. Ph.d.-afhandling 2016. 252 sider.

Bøger, der ikke er udsolgt, kan købes hos Academic Books Jura, Gothersgade 129, kælderens, 1123 København K. Åbningstider mandag til torsdag 9.30-16.00, fredag 9.30-15.00.

Adskillige af bindene er desuden tilgængelige som e-bøger og kan hentes gratis på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer/>

Det Teologiske Fakultet

Københavns Universitet
Karen Blixens Plads 16
DK-2300 København S

MAGASINPOST
STANDARD

B

POST

PP

DANMARK

Returneres ved varig adresseændring

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
KAREN BLIXENS PLADS 16
DK-2300 KØBENHAVN S

WWW.TEOL.KU.DK